

JUDYTA GŁADYKOWSKA-RZECZYCKA

MATERIAŁY KOSTNE Z GROBÓW CIAŁOPALNYCH Z LUZINA, POW. WEJHEROWO

WSTĘP

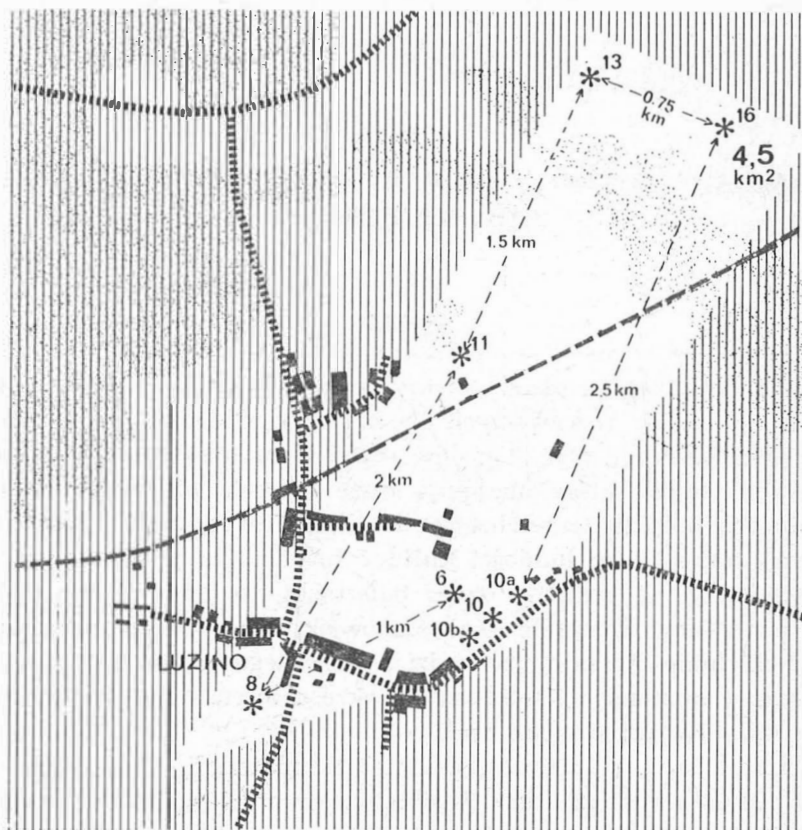
Omówiony niżej materiał kostny z grobów ciałopalnych pochodzi z ośmiu stanowisk rozrzuconych na obszarze wielkości około 4,5 kilometra kwadratowego (ryc. 1)¹. Jest materiałem uzyskanym z badań ratunkowych, badań, które obejmują małe wycinki prawdopodobnie jednego dużego obiektu cmentarnego lub kilku mniejszych. Trzy z ośmiu stanowisk należały do ludności kultury łużyckiej z jej ostatniego okresu datowanego na wczesny okres halsztacki, to jest na lata 650—500 przed naszą erą. Pozostałe pięć stanowisk, należące do ludności kultury wschodniopomorskiej, pochodzi z wczesnego okresu żelaza, halsztatu C oraz z wczesnego i środkowego okresu lateńskiego przypadającego na lata 400—100 przed naszą erą².

Materiał kostny z Luzina, podobnie jak materiały z dotychczas zbieranych cmentarzysk kultury wschodniopomorskiej, jest w większości bardzo dobrze zachowany. Pozwoliło to w wielu wypadkach na rekonstrukcję kości zarówno czaszki, jak i kości pozaczaszkowych. Należy jedynie żałować, że nie zawsze kości zebrano odpowiednio, czego powodem był zły stan popielnic oraz fakt odkrycia wielu grobów przez amatorów.

¹ Materiały kostne udostępnił mi dyrektor Muzeum Archeologicznego w Gdańsku dr Leon Jan Łuka, za co bardzo dziękuję.

² Wszelkich informacji dotyczących zagadnień archeologicznych udzieliła mi mgr Barbara Wiącek, autorka archeologicznego opracowania materiałów z Luzina, pow. Wejherowo (patrz strona 247—288), za które serdecznie dziękuję.

W następnej części pracy podaję szczegółowy opis materiału. Jakkolwiek niektórzy antropologowie uważają opis materiału w tego rodzaju pracach za zbędny, sądzę, że dopóki sposób publikowania prac opartych na materiałach ciałopalnych nie zostanie ujednolicony, podanie dosyć szczegółowego opisu materiału jest konieczne. Często bowiem nie sposób skorzystać z wyników prac niektórych autorów, gdyż wyniki w nich zawarte są sprzeczne, mimo że opierają się na tym samym

Ryc. 1. Mapa z rozmieszczeniem stanowisk archeologicznych w Luzinie, pow. Wejherowo

Fig. 1. A map of the archeological site distribution at Luzino, Wejherowo district

materiale. Nie mając dokładnego opisu nie można wykryć błędów. Prace takie stają się w pewnym sensie mało użyteczne. Przykładem takich niezgodności mogą być prace, skądinąd bardzo interesujące, A. Wiercińskiego i A. Wiercińskiej oparte na tym samym materiale. W pracy A. Wiercińskiego pt. *Analiza antropologiczna materiału ciałopalnego*

z cmentarzyska okresu rzymskiego w Korzeniu pow. Gostynin („Materiały Starożytne”, t. 11, 1968, s. 417—421) w tabeli 2 podano, że dzieci w kategorii wieku infans I zmarło (24 + 9) 33, w kategorii infans II 9 dzieci, iuvenis — 6, adultus — 5, w kategorii wczesny maturus 18 osób itd. W pracy zaś A. Wiercińskiej pt. *Zmienność długości trwania życia ludzkiego na terenie Polski w świetle danych antropologicznych* (Acta F.R.N. Univ. Comen. X,8, „Anthropologia”, t. 11, 1966, s. 25) w zestawieniu tabelarycznym czytamy, że dzieci w wieku 0—7 lat zmarło 35; różnica więc między autorami wynosi w tym wypadku 2, w następnej kategorii podobnie. Stąd wniosek, że przyjęto odmienne kryteria klasyfikowania wieku, co zresztą również wynika z tabeli obu autorów. A. Wierciński do kategorii infans I zalicza dzieci w wieku 0—7 lat, A. Wiercińska podobnie, ale już w następnej kategorii znajdujemy różnice: pierwszy z wymienionych autorów do kategorii infans II zalicza dzieci w wieku 7—14 lat, autorka — 7—15 lat. Niezgodności występują i w dalszych kategoriach.

Pewnym wyjściem pozwalającym uniknąć sprzeczności jest zestawienie tabelaryczne najważniejszych spostrzeżeń, na podstawie których opierają się dalsze wnioski, jak dotyczące liczby osób w poszczególnych grupach (mężczyźni, kobiety, dzieci), wieku itp.; przy czym przy podawaniu wieku należy obok kategorii podać przypuszczalny wiek, w którym dana osoba zmarła, tym bardziej że, jak wykazałam wyżej, również w podziale na kategorie istnieją rozbieżności.

OPIS MATERIAŁU

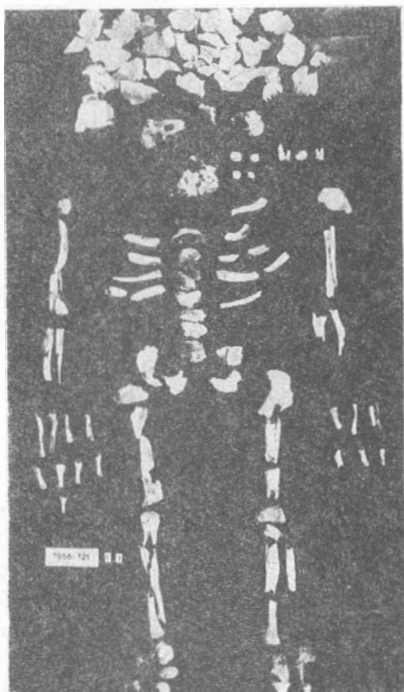
Stanowisko 11

Stanowisko 11 znajduje się na piaszczystym wzgórzu porośniętym rzadkim lasem w pobliżu zabudowań mieszkalnych. Odkryto tu 4 groby skrzynkowe. Materiał wydobyty z grobów opatrzono numerem inwentarzowym 1966/121. W następnym roku odkryto 2 dalsze groby, z których jeden nie posiadał wyposażenia. Pozostały zaopatrzono numerem inwentarzowym 1967/5. Wszystkie groby datowane na wczesny okres żelaza, Hallstatt C, należały do ludności kultury łużyckiej.

Grób 1. Znajdowały się w nim trzy popielnice, druga i trzecia były pękane.

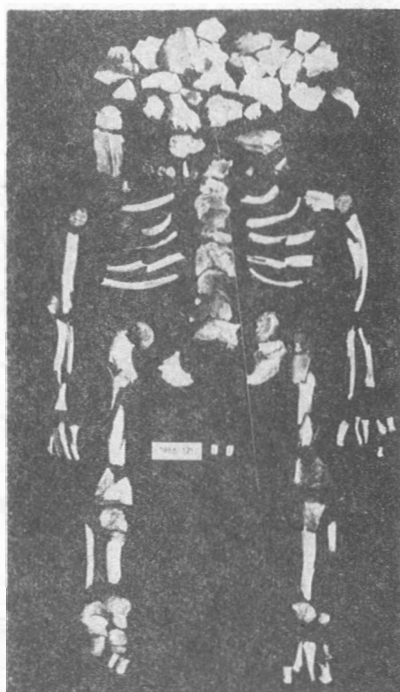
Popielnica 1. Wydobyte z niej szczątki kostne należały do dziecka. Kości czaszki. Wycinki sklepienia wielkości 2×2 cm i mniejsze są grubości 2 mm i mają wyraźne zazębienia szwów. Fragment części pod-

stawowej kości potylicznej. Dwie części skaliste kości skroniowych. Wycinek lewej kości jarzmowej oraz obu kości szczękowych. Dwa górne i dolne siekacze (korony), korzeń i korony dwóch zębów trzonowych. Kości tułowia. Jedenaście wycinków trzonów kręgów, w tym dwóch pierwszych szyjnych, oraz czternaście kawałków żeber. Kości kończyn górnych. Fragment lewego obojczyka i drobne wycinki nasad, trzonów kości ramiennych i przedramiennych. Kilka kawałków kości długich rąk. Kości kończyn dolnych. Cztery wycinki kości miednicznych, w tym dwa guzy kulszowe. Nasady i trzony kości udowych i podudzia. Jedna kość piętowa, dwie skokowe. Parę wycinków kości długich stóp (ryc. 2).

Ryc. 2. Stan. 11, grób 1, popielnica 1. Częściowo „złożony” szkielet 1,5—2-letniego dziecka

Fig. 2. Site 11, grave 1, urn 1. The partially “assembled” skeleton of a 1.5—2 year old child

Ryc. 3. Stan. 11, grób 1, popielnica 2. Częściowo „złożony” szkielet 4—5-letniego dziecka

Fig. 3. Site 11, grave 1, urns 2. The partially “assembled” skeleton of a 4—5 year old child

Większość kości ma barwę białozółtą, jedynie kości sklepienia, kręgów szyjnych oraz kości rąk i stóp — popielatoczną. Opisane kości należały do małego dziecka około 1,5—2-letniego. Waga szczątków kostnych wynosiła 120 g.

Popielnica 2 była zniszczona. Zawierała ona kości małego dziecka. Kości jest stosunkowo dużo — 270 g i są dobrze zachowane (ryc. 3). Kości czaszki. Około siedemdziesiąt wycinków kości sklepienia wielkości 2×2 cm i mniejsze, grubości 2—4 mm mają zazębienia szwów duże i wyraźne. Fragment skrzydła większego kości klinowej. Dwie części skaliste. Mały fragment zuchwy. Korony dwóch siekaczy górnych, czterech zębów przedtrzonowych, dwóch kłów oraz wycinek korzenia zęba trzonowego. Kości tułowia. Około czterdzieści wycinków, w tym pierwszego, żeber. Siedem trzonów kręgow, w tym jednego szyjnego i dwóch piersiowych. Jeden kręg krzyżowy. Kości kończyn górnych. Dwa wycinki łopatki. Jeden prawego obojczyka. Liczne fragmenty nasad i trzonów kości długich. Kości kończyn dolnych. Dwie kości kulszowe i wycinki kości biodrowych. Nasady i trzony kości długich. Wycinki obu kości piętowych, jednej skokowej, łódkowatej, sześciennnej i klinowatej. Siedem wycinków kości długich rąk i stóp.

Połowa kości ma barwę żółtobiałą, połowa — popielatoczną. Szczątki kostne złożone w popielnicy 2 należały do dziecka 4—5-letniego. Stosunkowo duży ciężar kości jest spowodowany złym ich spalaniem. Nie spalone dostatecznie kości są znacznie cięższe.

Popielnica 3 była zniszczona. Znajdowały się w niej kości dziecka. Kości jest dużo — 350 g. Kości czaszki. Około siedemdziesiąt wycinków sklepienia wielkości 4×4 cm i mniejsze grubości 2—4 mm mają duże i wyraźne zazębienia szwów. Fragment części nosowej i oczodołowych kości czołowej. Dwie części skaliste. Kawałek trzonu kości klinowej. Sześć wycinków obu szczęk. Korony siekacza, kła trzech zębów przedtrzonowych, trzonowych oraz cztery korzenie zębów trzonowych. Kości tułowia. Kilkanaście fragmentów żeber. Wycinki czterech trzonów i dziesięciu wyrostków kręgow. Kości kończyn górnych. Dwa wycinki lewej łopatki. Nasady i kawałki trzonów kości długich. Kości kończyn dolnych. Drobne wycinki kości biodrowych. Dobrze zachowany koniec bliższy prawej kości udowej oraz wycinki nasad i trzonów. Kawałki nasad i trzonów kości piszczelowych oraz wycinki trzonów strzałek. Lewa kość skokowa, wycinki kości piętowych, jednej sześciennnej i klinowatej. Kilka wycinków kości długich stóp.

Barwa kości jest nierównomierna. Większości — żółtobiała. Część zębów ma barwę czarną, natomiast na kilku kościach sklepienia są rdzawe plamy. Opisane szczątki kostne należały do dziecka 4—5-letniego.

W grobie 1 w trzech popielnicach pochowano troje dzieci. Jedno 1,5—2-letnie, dwoje w wieku 4—5 lat. Domieszek kości osób dorosłych nie stwierdziłam. Nie było tu również kości zwierzęcych. We wszystkich popielnicach kości były źle spalone.

Grób 2. Znajdowały się w nim dwie popielnice oraz kubek. Kości zachowały się tylko z jednej popielnicy. Naczynie oznaczone numerem 2 zachowało się w kawałkach.

Popielnica 1 zawierała kości osoby dorosłej i dziecka. Kości jest 955 g. Kości czaszki. Przeważają wycinki sklepienia grubości 5—6 mm z otwartymi szwami. Na kościach sklepienia dziecka grubości 1 mm ząbów szwów nie zaobserwowałam. Trzy części skaliste. Fragment części bocznej kości potylicznej. Wycinek dołu żuchwowego, dwa łuki jarzmowe kości skroniowych. Kość jarzmowa kobiety i dziecka. Wyrostek czołowy i wycinek trzonu szczęki. Pięć fragmentów żuchwy, w tym mały wyrostek kłykciowy o wymiarze 14/7 mm. Uszkodzone korzenie I, P i M. Kości tułowia. Cztery kręgi szyjne, w tym gruby, krótki ząb kręgu obrotowego, trzony siedmiu kręgów piersiowych i czterech lędźwiowych oraz piętnaście wyrostków kręgów z wszystkich odcinków. Zmian patologicznych nie zaobserwowałam. Około dwadzieścia dwucentymetrowej długości kawałków żeber. Kości kończyn górnych. Trzy wycinki łopatk. Fragmenty trzonów kości ramiennych. Mało typowe wycinki nasad dolnych i górnych kości przedramienia; we wcięciu bloczkowym brak prążka. Mały fragment kości łódeczkowatej oraz wycinki kości długich rąk. Kości kończyn dolnych. Sześć mało charakterystycznych wycinków kości miednicznych. Kawałki nasad i trzonów o delikatnej budowie, grubość istoty zbitej wynosi 4 mm, kawałki kości udowych. Drobne wycinki nasad i trzonów kości piszczelowych. Kostki boczne i fragmenty trzonów kości strzałkowych o wymiarach: największym 12 mm, najmniejszym 8 mm. Wycinki kości łódkowatej, skokowej i klinowatej bocznej. Kilka fragmentów kości długich stóp.

Większość kości ma barwę białozółtą. Część żeber, kości czaszki, zęby oraz dwa kręgi szyjne — popielatoczną. Opisane kości należały do młodej kobiety około 20—25-letniej i do noworodka.

Grób 3. Znajdowały się w nim trzy popielnice; druga i trzecia w złym stanie.

Popielnica 1 zawierała 650 g szczątków szkieletu dziecka. Kości czaszki. Wycinki sklepienia niewielkich rozmiarów 2×2 cm i mniejszych są dosyć grube — 4 mm i mają wyraźne ząbienia szwów. Fragment części nosowej i wycinek brzegu nadoczodołowego kości czołowej. Część podstawna i boczna kości potylicznej. Dwie części skaliste oraz wycinki dołów żuchwowych kości skroniowych. Fragment szczęki z wkluwającym się po lewej stronie zębem przedtrzonowym. Fragment trzonu żuchwy (id-gn 18 mm), wyrostek kłykciowy o wymiarach 12/6 mm. Korony dwóch kłów, trzech zębów przedtrzonowych i czte-

rech trzonowych oraz korzenie paru zębów trzonowych. Kości tułowia. Około dwadzieścia wycinków żeber. Drobne wycinki trzech trzonów i wyrostków kręgów szyjnych, piersiowych i lędźwiowych. Kości kończyn górnych. Fragment bocznego kąta lewej łopatki. Wycinki nasad dolnych, górnych i trzonów obu kości ramiennych. Nasada górna i dolna oraz wycinki trzonów kości łokciowej i promieniowej. Kości rąk nie zachowały się. Kości kończyn dolnych. Pięć niewielkich wycinków kości miednicznych. Fragmenty nasad i trzonów kości udowych i podudzia. Kość skokowa, piętowa i sześcienna. Dwa fragmenty kości długich stóp.

Fragmenty kości czaszki, w tym zęby, trzony kręgów i końce bliższe kości udowych mają barwę czarną, pozostałe — żółtoszarą. Opisane kości należały do dziecka około 8—10-letniego.

Popielnica 2 zawierała 175 g szczątków kostnych dziecka. Kości czaszki. Jest ich niewiele. Kości sklepienia są grubości 1—2 mm i mają wyraźne zazębienia szwów. Dwie części skaliste. Fragment żuchwy z wykluwającym się pierwszym siekaczem. Cztery korony zębów trzonowych, siekacza (pierwszego górnego) i korona kła. Z kości pozaczaszkowych lepiej zachowały się małe wycinki trzonów kręgów, nasad i trzonów kości udowych.

Kości są spalone nierównomiernie, w większości są popielatoczarne, nieliczne — białozółte z ceglastymi plamami. Dziecko zmarło w wieku 5—7 lat.

Popielnica 3 zawierała 25 g bardzo małych fragmentów kości niemowlęcia. Kości sklepienia są bardzo cienkie (1 mm), bez zazębień szwów. Dwie części skaliste. Pierwszy górny siekacz. Wycinki kręgów oraz żeber, w tym pierwszego.

Kości czaszki i tułowia są popielatoczarne, pozostałe białozółte. Dziecko w chwili śmierci miało około pół roku.

W grobie trzecim w trzech popielnicach znajdowały się szczątki kostne trojga małych dzieci, półrocznego, 4—7- i 8—10-letniego. Domieszek kości osób dorosłych oraz zwierzęcych nie zaobserwowałam.

Grób 4. Znajdowała się w nim tylko jedna popielnica. Było w niej tylko 5 g kości. Są to maleńkie, o wymiarach 0,5×0,5 cm, wycinki kości sklepienia z bardzo drobnymi ząbkami szwów. Fragment korony zęba trzonowego. Kawałek trzonu kości ramiennej o długości 1,5 cm i wycinek lewej części skalistej kości skroniowej.

W większości kości są białozółte, nieliczne popielate. Dziecko zmarło w wieku 1,5—2 lat.

Grób 7 oznaczony numerem inwentarzowym 1967/5 zawierał trzy popielnice.

Popielnica 1. Znajdowało się w niej 470 g szczątków kostnych dwojga dzieci. Kości czaszki. Wycinki sklepienia grubości 2—3 mm i 4 mm mają wyraźne zazębienia szwów. Drobne wycinki kości klinowej, potylicznej i czołowej. Cztery części skaliste. Kilka kawałków szczęk. Trzy wyrostki kłykciowe żuchwy, dwa o wymiarach 8/7 mm i jeden — 13/5 mm. Siedem kawałków korzeni zębów trzonowych, korony sześciu siekaczy, trzech kłów, przedtrzonowych i siedmiu zębów trzonowych. Kości tułowia. Wycinki żeber grubszych i nieco cieńszych. Rozdwojony ząb kręgu obrotowego i wycinki trzonów i wyrostków. Kości kończyn górnych. Trzy fragmenty trzech łopatek. Wycinki nasad i trzonów dwojakiego rodzaju kości długich. Kości nadgarstka nie zaobserwowałam. Kości kończyn dolnych. Mało czytelne wycinki kości miednicznych. Kawałki nasad i trzonów kości długich. Fragment kości piętowej i jednej skokowej. Wycinki kości długich rąk i stóp.

W połowie szczątki mają barwę białozółtą, w połowie popielatoczną (głównie czaszki). W popielnicy złożono szczątki kostne dwojga dzieci, z których starsze miało około 6—8 lat, młodsze — 5—7 lat.

Popielnica 2 zawierała 225 g szczątków kostnych dziecka. Kości czaszki. Duże kości sklepienia wielkości 2×3 cm i mniejsze grubości 2—4 mm mają wyraźne zazębienia szwów. Wycinek łuski i dwie części skaliste kości skroniowych. Fragment szczęki z wykłuwającym się kłem. Wycinek trzonu żuchwy. Korona górnego siekacza, kła, górnego zęba trzonowego i fragmenty innych. Kości tułowia. Wycinki kilku żeber i sześciu trzonów kręgów i ich wyrostków. Kości kończyn górnych. Fragment kąta bocznego lewej łopatki. Nasady i wycinki trzonów kości ramiennych. Dobrze zachowany koniec dalszy i kawałki trzonów kości promieniowej i łokciowej. Kości kończyn dolnych. Wycinek talerza i guz kulszowy kości miednicznych. Kawałki nasad i trzonów kości długich. Dwie kości piętowe, jedna skokowa, dwie pierwsze śródstopia i kilka fragmentów kości długich stóp i rąk.

Kręgi, fragmenty czaszki, zwłaszcza zęby i wycinki sklepienia, mają barwę popielatoczną, pozostałe — białozółtą. Dziecko zmarło w wieku około 9—11 lat.

Popielnica 3 zawierała 220 g kości szkieletu dziecka. Jest też fragment cienkiego drutu z brązu. Kości czaszki. Wycinki wielkości 2×3 cm i mniejsze, grubości 3—4 mm mają wyraźne zazębienia szwów. Fragmenty kości czołowej i klinowej. Trzy wycinki żuchwy, w tym jeden z wykłuwającym się kłem. Kości tułowia. Drobne wycinki żeber i trzonów kręgów. Kości kończyn górnych. Kawałki nasad i trzonów kości

długich. Kości kończyn dolnych. Mało charakterystyczne fragmenty kości miednicznych, wycinek nasady górnej prawej kości udowej oraz nasad dolnych. Małe kawałki pozostałych kości długich. Kości stępu są mało czytelne, podobnie małe wycinki kości długich stóp.

Kości czaszki, część żeber i kości udowe mają popielatoczną barwę, pozostałe — białżółtą. Kości należały do dziecka około 7—9-letniego.

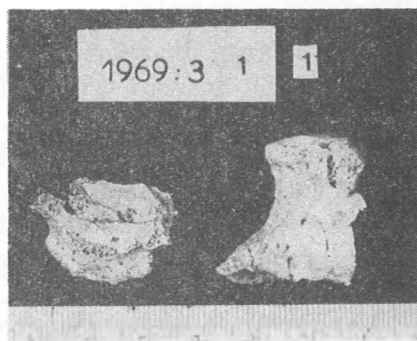
W grobie 7 w trzech popielnicach pochowano szczątki kostne czworga dzieci w wieku 5—7, 6—8, 7—9 i 9—11 lat. W jednej popielnicy znajdowały się kości dwojga dzieci. W żadnej popielnicy nie zaobserwowałam kości osób dorosłych oraz zwierzęcych.

Stanowisko 16

Stanowisko 16 jest położone na zboczu wzgórza oddalonego o około pół kilometra od zabudowań. Znalezione tu dwa groby skrzynkowe należące do ludności kultury łużyckiej, a datowane na wczesny okres halsztacki C. Materiały oznaczono numerem inwentarzowym 1969/3.

Grób 1 zawierał dwie popielnice, z których oznaczona numerem drugim; była uszkodzona.

Popielnica 1. Znajdowało się w niej 1350 g szczątków kostnych osoby dorosłej. Kości czaszki. Kilkadziesiąt wycinków kości sklepienia grubości 4—6 mm. Zachowane fragmenty szwów, w tym węglowy i strzałkowy są prawie całkowicie zarosnięte. Dwie części skaliste, lewa w dwóch kawałkach, dwa miernej wielkości wyrostki sutkowate. Fragment gałęzi żuchwy. Uszkodzone kawałki korzeni zębów: trzech P, dwóch C i jeden? Kości tułowia. Dwa lepiej zachowane trzony kręgów lędźwiowych z dużymi wyrostkami kostnymi (ryc. 4) i drobne wycinki innych. Nieliczne kawałki żeber. Kości kończyn górnych. Fragmenty głów, nasad dolnych, w tym prawa bardzo dobrze zachowana, oraz wycinki trzonów, grubość istoty zbitej wynosi 4—5 mm, fragmenty kości ramiennych. Dwie głowy o wymiarach 23 mm oraz wycinki trzonów kości promieniowych. Małe kawałki trzonu

Ryc. 4. Stan. 16, grób 1, popielnica 1. Silnie zniekształcone wyrostkami trzony kręgów lędźwiowych mężczyzny około 50—55-letniego

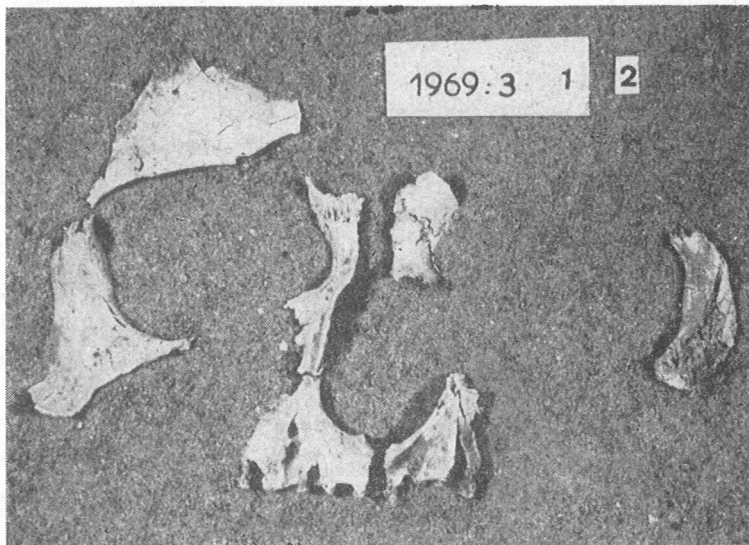
Fig. 4. Site 16, grave 1, urn 1. The shafts of lumbar vertebrae of a 50—55 year old man, much deformed by excrecence

kości łokciowej. Kość półksiężycowata, trójkątna i główkowata. Nasa-
dy kości śródręcza i paliczek paznokciowych. Kości kończyn dolnych.
Dziesięć mało charakterystycznych wycinków miednicy. Fragmenty głów,
nasad dolnych i trzonów kości udowych, kresa chropawa jest szeroka —
4 mm, istota zbita grubości 4—5 mm. Prawa rzepka. Fragment nasady
górnej, obu dolnych i wycinki masywnej budowy trzonów o grubości
6—7 mm istocie zbitej kości piszczelowych. Kostki boczne i kawałki trzo-
nów kości strzałkowych. Podpórka skokowa, lewa kość skokowa o dużym
wymiarze przednim blozka — 32 mm, wycinek kości łódkowatej i wszy-
stkich trzech klinowatych (z jednej stopy). Kawałki nasad kości śródsto-
pia i paznokciowy paliczek palucha.

Barwa kości jest bardzo różna. Najwięcej jest szczątków barwy po-
pielatożółtej; kręgi i kości miednicy są złotawożółte. Kości charaktery-
zuje stosunkowo silna budowa, duże wymiary dobrze zachowanych. Wy-
daje się zatem, że należały one do starszego mężczyzny w wieku 50—55
lat, wzrostu 167,7 cm.

Popielnica 2, uszkodzona, zawierała 1250 g szczątków kostnych.
Kości były przemieszane. Kości czaszki. Ponad czterdzieści wycinków
sklepienia wielkości 4×6 cm i mniejszych o różnej grubości (2—4 mm
i 1—2 mm) ma otwarte szwy. Kilka masywniejszej budowy, 5—6 mm
grubości, ma szwy częściowo zarośnięte (blaszkę wewnętrzną). Prawa
część oczodołowa z gładkim łukiem brwiowym i ostrym brzegiem nad-
oczodołowym i część nosowa, wraz z lewą kością nosową, kości czołowej.
Dwie części skaliste (lewa w trzech kawałkach) i jeden dół żuchwowy
kości skroniowej. Prawy wyrostek czołowy i trzony obu szczęk z otwar-
tymi zębodołami dla zębów od I₁ do P₁; kość nosowa jest wybitny, wy-
sokości 3 mm. Prawa i lewa kość jarzmowa. Zrekonstruowano część twa-
rzy (ryc. 5). Wysokość oczodołu 31 mm, szerokość (mf-ek) 41 mm, sze-
rokość międzyoczodołowa (mf-mf) 23 mm, szerokość otworu gruszk-
owatego (apt-apt) 23 mm, wysokość nosa (n-ns) 41 mm, wysokość twa-
rzy górnej (n-pr) 47 mm. Trzy wycinki trzonu żuchwy, dwa gałęzi; wy-
miary wyrostków kłykiegowych wynoszą 15/7 mm. Korzenie dwóch zębów
przedtrzonowych. Kości tułowia. Wycinki trzonów i wyrostków kręgów
z wszystkich odcinków kręgosłupa; ząb kręgu obrotowego jest mały,
drobny. Sześć kawałków delikatnej budowy żeber. Kości kończyn gór-
nych. Cztery wycinki łopatek. Małe kawałki głowy, nasad dolnych i trzo-
nów kości ramiennych. Fragment nasady górnej i trzonu kości łok-
ciowej. Dwie głowy o wymiarze 20 mm i wycinki trzonów kości pro-
mieniowych. Dwie kości łódeczkowate, uszkodzona trójkątna i głów-
kowata. Fragmenty kości śródręcza i dobrze zachowane paliczki. Kości
kończyn dolnych. Dwanaście kawałków kości miednicznych. Małe frag-

menty nasad i trzonów o 6 mm grubości istoty zbitej kości udowych. Dwie rzepki. Nasady dolne i górne oraz wycinki trzonów (6 mm) kości piszczelowych. Lewa kostka boczna i fragment trzonu kości strzałkowej. Trzy fragmenty kości piętowej, wycinek prawej kości skokowej;

Ryc. 5. Stan. 16, grób 1, popielnica 2. Odtworzona z lepiej zachowa woman of about 22—25, with low orbits (chamaekonch) — ind. letniej o niskich oczodołach (chamaekonch) — wsk. 73,1, i szerokim nosie (chamaerrhin) — wsk. 56,9

Fig. 5: Site 16, grave 1, urn 2. The facial part of the skull of a woman of about 22—25, with low orbits (chamaekonch) — ind. 73.1 and wide nose (chamaerrhin) — ind. 56.9, reconstructed from the better preserved bone fragments

wymiar przedni bloczka kości lewej wynosi 27 mm. Jedna kość łódkowata, dwie klinowate przysiódkowe i po jednej środkowej oraz bocznej. Kości śródstopia i palców w większości zachowały się w dobrym stanie.

Kości są dobrze spalone barwy żółtobiałej, tylko gdzieniegdzie popielatej. Większość opisanych kości należała do młodej kobiety około 22—25-letniej, niezbyt wysokiego wzrostu 158,2 cm, o niskich oczodołach — wsk. 73,1 (chamaekonch) oraz o szerokim nosie (chamaerrhin) — wsk. 56,9. Nieliczne kości należały do małego dziecka około 2—3-letniego, oraz kilka do osoby starszej, prawdopodobnie do mężczyzny, którego szczątki złożono w popielnicy 1.

W grobie 1 w dwóch popielnicach pochowano szczątki kostne młodej kobiety około 22—25-letniej, starszego mężczyzny około 50—55-letniego oraz małego dziecka około 2—3-letniego. Kości w popielnicy drugiej były przemieszane. Kości zwierzęcych nie zaobserwowałam.

Grób 2. Znajdowało się w nim pięć popielnic, z których pierwsza i piąta były zniszczone.

Popielnica 1 zawierała bardzo mało, bo tylko 60 g szczątków kostnych małego dziecka około 2—3-letniego. Lepiej zachowały się drobne wycinki kości sklepienia z drobnymi zazębieniami szwów, dwie części skaliste, korony dwóch zębów trzonowych oraz dwa fragmenty trzonów kości udowych. Część kości miała barwę popielatoczną, część biało-żółtą.

Popielnica 2 zawierała 130 szczątków kostnych starszego dziecka około 5—6-letniego. Lepiej zachowały się jedynie małe wycinki kości sklepienia czaszki, dwie części skaliste i fragment łuski z okolicy otworu słuchowego zewnętrznego kości skroniowych, stok kości potylicznej, dwa fragmenty szczęk z wykluwającymi się siekaczami i kłębem. Korony dwóch zębów trzonowych i siekacza. Z innych kości — fragmenty nasad i trzonów kości długich. Barwa kości jest nierównomierna — od czarnej do białej.

Popielnica 3 zawierała 30 g bardzo drobnych, całkowicie białych szczątków dwojga paromiesięcznych dzieci. Lepiej zachowały się cztery części skaliste, cienkie (1 mm) wycinki kości sklepienia czaszki bez zazębien oraz dwa większe fragmenty trzonów kości udowych.

Popielnica 4 zawierała 890 g szczątków kostnych osoby dorosłej. Kości czaszki. Ponad pięćdziesiąt wycinków sklepienia wielkości 5×3 cm i mniejszych grubości 3—4 mm; na zachowanym odcinku szwu strzałkowego mają całkowicie zarośniętą blaszkę wewnętrzną. Guzowatość potyliczna zewnętrzna jest słabo rozwinięta. Wycinki części oczodołowej z gładkimi łukami brwiowymi i gładzizną 0 oraz ostrym brzegiem nadoczodołowym. Dwie części skaliste (prawa w czterech kawałkach), cztery wycinki łuski z okolicy dołu żuchwowego kości skroniowych. Fragment lewej szczęki z otwartymi zębodołami zębów MMP, prawy wyrostek czołowy i trzon prawej z zębodołami IICPP. Prawa kość jarzmowa. Duży fragment żuchwy trzonu z otwartymi zębodołami — od prawego M_2 do lewego P_2 , wycinki obu gałęzi i wyrostki kłyckowe o wymiarach 18/7 mm. Korzenie trzech zębów trzonowych, przedtrzonowych, kłów i jednego siekacza. Kości tułowia. Trzony i wyrostki kręgow z wszystkich odcinków, w tym trzy kawałki pierwszego kręgu szyjnego. Kilka małych (20 mm) kawałków delikatnej budowy żeber.

Kości kończyn górnych. Trzy wycinki z podstawy grzebienia łopatki. Fragment nasady dolnej i wycinki trzonów (3—4 mm) kości ramiennych. Wyrostek łokciowy i fragmenty trzonów kości przedramiennych. Kości nadgarstka nie zaobserwowałam. Kilka wycinków kości długich rąk. Kości kończyn dolnych. Parę wycinków kości biodrowych, kulszowych. Drobne kawałki głów, nasad i trzonów o 4—5 mm grubości istoty zbitej kości udowych. Kawałki kości piszczelowych. Prawa kostka boczna i trzy wycinki trzonu kości strzałkowej. Drobne kawałki kości skokowej, łódkowatej i klinowatej środkowej. Pierwsza kość śródstopia, inne w małych wycinkach.

Kości kręgosłupa i ramienne są czarne i popielatożółte. Pozostałe — szarożółte. W popielnicy złożono szczątki młodej kobiety około 30—35-letniej.

Popielnica 5 zawierała 1275 g szczątków kostnych osoby dorosłej. Kości czaszki. Pięćdziesiąt wycinków wielkości 2×3 cm i mniejszych, grubości 4 mm kości sklepienia. Szew strzałkowy jest częściowo zarośnięty. Dwa kawałki nieco cieńsze (2—3 mm) mają szwy otwarte. Wycinek skrzydła większego kości klinowej. Część nosowa i część oczodołowa kości czołowej z ostrym brzegiem nadoczodołowym. Dwie części skaliste (lewa w trzech fragmentach), drobny wyrostek sutkowy kości skroniowej. Lewa kość jarzmowa. Pięć fragmentów szczęk z otwartymi zębodołami zębów od M_2 do M_2 , lewy wyrostek czołowy. Trzy wycinki trzonu i gałęzi żuchwy, dwa wyrostki kłykciove o wymiarach 17/7 mm. Korzenie trzech zębów trzonowych, dwóch przedtrzonowych i siekaczy. Kości tułowia. Kilka fragmentów trzonów i wyrostków kręgów z wszystkich odcinków, w tym kręgu obrotowego z małym zębem. Nieliczne wycinki delikatnej budowy żeber. Kości kończyn górnych. Pięć mało charakterystycznych wycinków łopatki. Fragmenty głów, nasad dolnych i trzonów kości ramiennych; wymiary lepiej zachowanych wycinków trzonów wynoszą: największy 24 mm, najmniejszy 15 mm. Dwie głowy o wymiarze 18 mm i wycinki trzonów kości promieniowych. Nasada dolna i kawałki trzonów kości łokciowych. Grubość istoty zbitej wynosi 3—4 mm. Kość główkowata, półksiężycowata i wielokątna mniejsza. Małe kawałki kości długich rąk. Kości kończyn dolnych. Parę małych wycinków trzonu kości miednicznych. Fragmenty obu głów, nasad oraz trzonów kości udowych i piszczelowych, grubość istoty zbitej 4—5 mm. Dwie rzepki. Kostka boczna i pięć fragmentów trzonów kości strzałkowych. Dwie kości skokowe, szerokość przednia bloczka wynosi 26 mm, dwie kości łódkowate i klinowate boczne. Dwie pierwsze kości śródstopia i paznokciowy paliczek palucha.

Barwa kości wszystkich odcinków szkieletu jest mieszana, żółtoczar-

na. Opisane kości należały do kobiety około 30—35-letniej niewielkiego wzrostu — 152,8 cm.

W grobie 2 w pięciu popielnicach pochowano szczątki kostne sześciu osób: dwóch kobiet w wieku 30—35 lat oraz czworga dzieci, z których dwoje zmarło w wieku około 2—3 miesięcy, jedno 2—3 lat oraz jedno w wieku 5—6 lat. Kości nie były przemieszane. Jedynie w piątym naczyniu było parę wycinków kości sklepienia dziecka. Być może pochodziły one ze zniszczonego naczynia 1. Niejednolita barwa kości świadczy o niewielkim płomieniu stosu. Nie stwierdziłam w opisanych popielnicach kości zwierzęcych.

Stanowisko 13

Znaleziono tu tylko luźne kości na polu oraz przedmioty, które pozwoliły datować znalezione materiały na wczesny okres żelaza. Materiały oznaczono numerem inwentarzowym 1967/7.

Niewielka ilość kości (110 g) należała do jednej lub dwóch osób dorosłych. Nieliczne fragmenty kości sklepienia grubości 5 mm. Zachowany wycinek szwa strzałkowego jest prawie całkowicie zarośnięty. Gładzina jest wyraźna III. Lewa część skalista, wyrostek sutkowy i wycinki łuski kości skroniowych. Z kości pozaczaszkowych są niewielkie wycinki trzonów piszczeli o 4 mm grubości istoty zbitej oraz kawałki kości długich rąk i stóp.

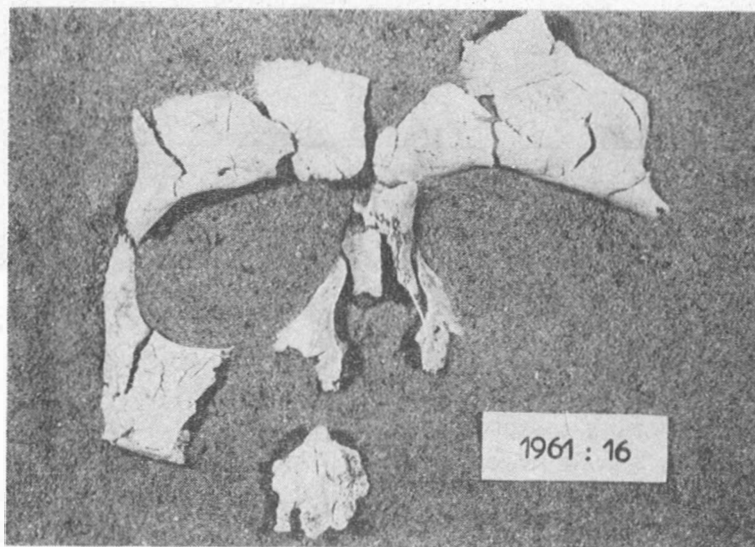
Przeważa barwa żółta, tylko niektóre fragmenty są popielatoczarne. Wiek przynajmniej jednej osoby wynosił ponad 50 lat.

Stanowisko 6

Stanowisko 6 znajdowało się na polu uprawnym w odległości około 60 m od zabudowania. Odkryto tu jeden grób skrzynkowy. Znajdowały się w nim cztery naczynia, z których trzy uległy zniszczeniu przy rozkopaniu grobu przez amatorów. Grób datowany na wczesny i środkowy okres lateński należał do ludności kultury wschodniopomorskiej. Popielnicę oraz zawarte w niej szczątki kostne oznaczono numerem inwentarzowym 1961/16.

Popielnica jest duża, było w niej 2200 g kości osób dorosłych i dzieci. Według relacji archeologów kości były ułożone w porządku anatomicznym. Kości czaszki. Wycinki sklepienia są różnej wielkości — 9×3 cm i mniejsze grubości 4 mm z prawie całkowicie zarośniętymi szwami oraz bardzo cienkie grubości 1,5 mm z drobnymi zazębieniami. Na jednej z dwóch łusek potylicznych guzowatość zewnętrzna jest sil-

nie rozwinięta, część podstawna i wycinek bocznej są mało charakterystyczne. Wycinki części oczodołowych mają ostry brzeg nadoczodołowy i miernie rozwiniętą gładziznę II; fragmenty trzech grzebieni wewnętrznych kości czołowych dwóch osób dorosłych i dziecka. Cztery części skaliste, w tym dwie dziecka, długi i wąski wyrostek sutkowy prawy wraz z miernej wielkości dołem żuchwowym. Wycinki szczęk dziecka z okolicy zatoki z kawałkiem łuku zębodołowego z wykluwającym się drugim zębem przedtrzonowym oraz dwa wyrostki podniebienne. Małe wycinki szczęk osoby dorosłej z otwartymi zębodołami zębów $P_1CI_2I_1$ oraz prawy i lewy wyrostek czołowy. Prawa i lewa kość jarzmowa. Wykonano częściową rekonstrukcję twarzy. Wysokość oczodołu 30 mm, szerokość (mf-ek) 40 mm, szerokość międzyoczodołowa (mf-mf) 17 mm (ryc. 6). Dobrze zachowała się żuchwa (ryc. 7), zębodoły

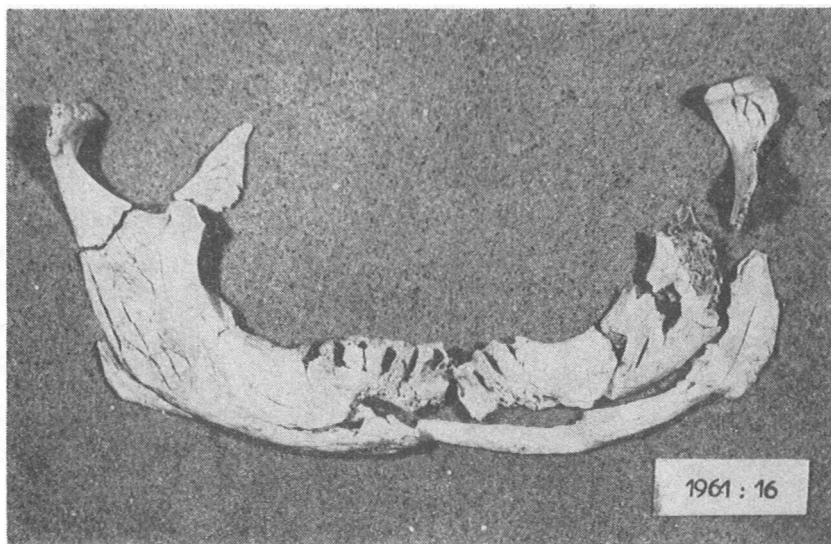

Ryc. 6. Stan. 6, grób 1, popielnica 1. Odtworzona z lepiej zachowanych fragmentów kości część twarzowa kobiety około 25-letniej. Oczodoły są niskie (chamekonch) — wsk. 75,0

Fig. 6. Site 6, grave 1, urn 1. The facial part of the skull of a woman of about 25, reconstructed from the better preserved bone fragments. The orbits are low (chamaekonch) — ind. 73.0

drugich zębów trzonowych są zarośnięte, rzeźba miernie rozwinięta, grubość kątów wynosi 7 mm, wyrostki są duże i masywne o wymiarach 21/8 mm. Cztery korony zębów trzonowych, pierwszego i drugiego górnego siekacza oraz korzenie prawdopodobnie kła i zęba przedtrzonowego dziecka. Poza tym jest pięć zębów trzonowych ze zniszczonymi ko-

ronami oraz siedem korzeni I, C i P osoby dorosłej. Kości tułowia. Siedem kręgów szyjnych częściowo uszkodzonych; na zębie występuje wyrost kostny. Fragmenty pięciu trzonów kręgów piersiowych i paru wyrostków osoby dorosłej oraz dwanaście wycinków kręgów dziecka z wszystkich części kręgosłupa. W przednim odcinku ostatnich kręgów

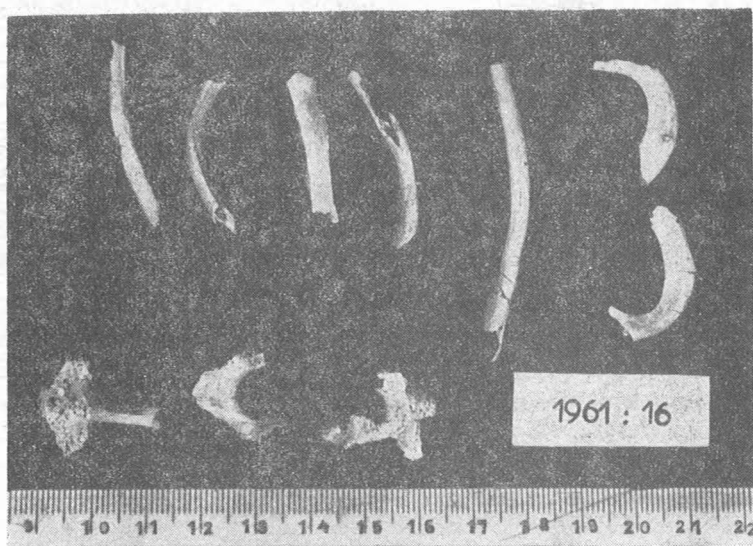

Ryc. 7. Stan. 6, grób 1, popielnica 1. Żuchwa mężczyzny około 50-letniego

Fig. 7. Site 6, grave 1, urn 1. The jaw of a man of about 50

osoby dorosłej trzony są spłaszczone. Fragmenty kości krzyżowej dziecka. Pięćdziesiąt kawałków długości 2—3 cm żeber o masywnej budowie oraz delikatnej, trzydzieści małych wycinków, w tym pierwsze małego dziecka, najprawdopodobniej noworodka (ryc. 8). Kości kończyn górnych. Nieduży fragment końca barkowego prawego obojczyka o delikatnej budowie. Kąt boczny z fragmentem brzegu lewej łopatki; brzeg boczny ma grubość 9 mm. Wycinek głowy, dwa kawałki bloczka oraz liczne wycinki trzonów o masywnej i delikatnej budowie kości ramiennych, na jednym z wycinków zachowane są wyraźne grzebienie obydwu guzków. Fragmenty dwóch nasad górnych, jednej dolnej oraz pięć wycinków trzonów o różnej grubości kości łokciowych. Dwie głowy o wymiarze 19 mm, wycinek nasady dolnej i osiem fragmentów trzonów długości 8 cm, o różnej grubości istoty zbitej kości promieniowych. Dwie kości łódeczkowate, półksiężycowate, wielokątne mniejsze i większe oraz jedna kość grochowata, trójkątna, główkowata i haczykowata. Małe wycinki kości długich rąk. Kości kończyn dolnych. Kość kul-

szowa, wycinek powierzchni uchwatej z szerokim wcięciem kulszowym większym oraz kilka wycinków grzebieni kości miednicznych. Dwa duże wycinki głów i nasad dolnych oraz dwadzieścia kawałków trzonów o różnej grubości (5—8 mm) substancji zbitej kości udowych; na masywniejszych kresa chropawa jest silnie rozwinięta; na fragmencie długości 13 cm, o grubej 7—8 mm warstwie istoty zbitej kresa chropawa

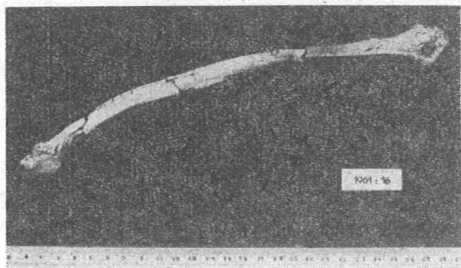
Ryc. 8. Stan. 6, grób 1, popielnica 1. Wycinki kości 2-letniego dziecka oraz pierwsze żebra noworodka

Fig. 8. Site 6, grave 1, urn 1. Segments of the bones of a 2-year old child and the first rib of a new-born child

jest wysoka, w rezultacie czego kość na przekroju ma kształt trójkąta, wymiar tego dobrze zachowanego kawałka wynosi: największy 35 mm, poprzeczny 21 mm. Drobne wycinki prawej nasady górnej, kilka mniejszych lewej, większe nasad dolnych i kawałki trzonów o grubej do 10 mm istocie zbitej kości piszczelowych. Cała kość strzałkowa lewa (zrekonstruowana) (ryc. 9), prawa jest niekompletna; długość lewej wynosi 280 mm. Trzy kości skokowe osób dorosłych (ryc. 10), fragmenty dwóch piętowych, łódkowatych, sześciennych, klinowatych przy środkowych i bocznych oraz jednej środkowej. Nasady i trzony kości długich stóp. Poza tym są jeszcze inne trudne do zidentyfikowania fragmenty kości dziecka i kilka kości zwierzęcych.

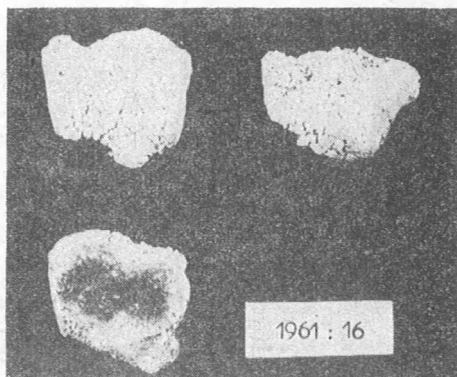
W większości kości mają barwę białozółtą, nieliczne tylko popielato-czarną. Opisane szczątki należały co najmniej do dwóch osób dorosłych, dwojga dzieci i zwierząt. Większość należała do kobiety młodej około

25-letniej niskiego wzrostu — 155,6 cm i niskich oczodołach (chamaek-onch) — wsk. 75,0, część do starszego, około 50-letniego mężczyzny. Nieliczne kości należały do dziecka około 2-letniego oraz kilka bardzo charakterystycznych do noworodka. W obrębie odcinka szyjnego i lędźwiowego stwierdzono zmiany patologiczne w postaci wyrośli kostnych,

Ryc. 9. Stan. 6, grób 1, popielnica 1.
Kość strzałkowa lewa kobiety około
25-letniej, wzrostu 155,6 cm

Fig. 9. Site 6, grave 1, urn 1. The left
fibula of a woman aged about 25,
height 155.6 cm

Ryc. 10. Stan. 6, grób 1, popielnica 1.
Kości skokowe mężczyzny i kobiety

Fig. 10. Site 6, grave 1, urn 1. Ankle
bones of a man and a woman

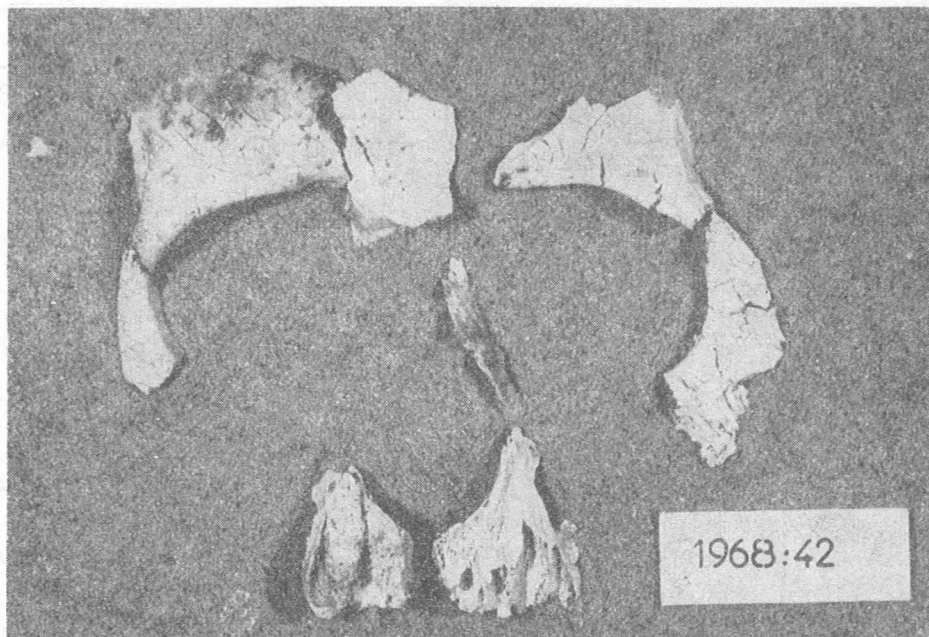
a także pewien stopień zużycia, co wiąże się tak ze starszym wiekiem, jak i ciężką pracą fizyczną, którą zmarły mężczyzna musiał wykonywać przez dłuższy okres życia.

Stanowisko 8

Stanowisko 8 zlokalizowane na uprawnym polu niedaleko zabudowań dostarczyło dwóch grobów. Z jednego oznaczonego numerem inventarza 1963/68 zachowały się jedynie drobne zabytki. W grobie drugim znajdowała się jedna popielnica (nr 1968/42). Obydwa groby należały do ludności wschodniopomorskiej z wczesnego i środkowego okresu lateńskiego.

Popielnica zawierała 675 g dobrze zachowanych kości osoby dorosłej oraz nieliczne kości zwierzęce. Kości czaszki. Pięćdziesiąt wycinków sklepienia wielkości 5×2 cm i mniejsze grubości 3—5 mm. Mają one wyraźne ząbienia szwów. Gładzina jest słabo rozwinięta I, brzeg nadoczodołowy jest ostry. Dwie części skaliste, mały i drobny wyrostek sutkowy oraz fragmenty obu dołów żuchwowych kości skroniowych. Sła-

bo rozwinięta guzowatość potyliczna zewnętrzna. Wycinek kości klinowej. Obie kości jarzmowe. Duże fragmenty szczęk z wyrostkami czołowymi. Odtworzono wycinek części twarzowej czaszki. Wysokość oczodołu 28 mm, szerokość (mf-ek) 34 mm, szerokość otworu gruszkowatego (apt-apt) 22 mm, wysokość nosa (n-ns) 45 mm (ryc. 11). Trzon i dwa

Ryc. 11. Stan. 8, grób 1, popielnica 1. Odtworzona część twarzowa czaszki kobiety około 20—25-letniej. Oczodoły są średniowysokie (mesokonch) — wsk. 82,3, nos średnioszeroki (mesorrhin) — wsk. 48,0

Fig. 11. Site 8, grave 2, urn 1. The facial part of the skull of a woman aged about 20—25, reconstructed. The orbits are medium high (mesokonch) — ind. 82.3, nose medium wide (mesorrhin) — ind. 48.0

wycinki gałęzi żuchwy, wyrostek kłykciowy jest drobny o wymiarach 15/7 mm. Korzeń siekacza, trzeciego zęba trzonowego i fragmenty innych. Kości tułowia. Trzy wycinki pierwszego i krótki, masywny ząb drugiego kręgu szyjnego, fragmenty trzonów i wyrostków z pozostałych odcinków kręgosłupa; zmian patologicznych nie zaobserwowałam. Dwadzieścia kawałków delikatnej budowy żeber długości 2—4 cm. Kości kończyn górnych. Cztery fragmenty łopatki, w tym z okolicy kąta bocznego. Drobne wycinki obojczyków. Wycinki głów, nasad dolnych oraz trzonów o 3—4 mm grubości istoty zbitej kości ramiennych. Na wycinkach nasad górnych kości łokciowych brak prążka, grubość istoty zbitej wynosi

Ryc. 12. Stan. 8, grób 2, popielnica 1. Spłaszczona chorobowo kość skokowa kobiety około 20—25-letniej

Fig. 12. Site 8, grave 2 urn 1. The flattened, diseased ankle bone of a woman aged about 20—25

Lewa kość skokowa zniekształcona, jakby spłaszczona (ryc. 12), prawa kość zachowała się w dwóch kawałkach. Wycinek kości piętowej i łódkowatej, dwu klinowatych, przyśrodkowej i środkowej. Mało czytelne wycinki kości długich stóp.

Barwa kości jest prawie jednolita, jedynie kości o dużej ilości substancji istoty gąbczastej mają kolor złotawy. Większość kości ma barwę białozółtą. Na niektórych kościach sklepienia czaszki są stalowobrazowordzawe plamy. Opisane kości należały do kobiety około 20—25-letniej niewielkiego wzrostu — 159,5 cm, o średniowysokich oczodołach (mesokonch) — wsk. 82,3 i średnioszerokim nosie (mesorrhin) — wsk. 48,0, ze zmianami w obrębie prawej kości skokowej.

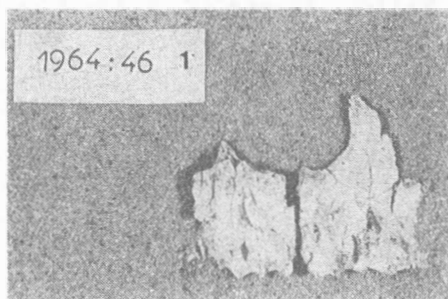
Stanowisko 10

Stanowisko 10 znajduje się na piaszczystym wzniesieniu odległym o około 400 m od zabudowań. Odkryto tu jeden grób skrzynkowy, z którego materiał zainwentaryzowano pod numerem 1964/46. Stanowisko to datowane na wczesny i środkowy okres lateński należało do ludności wschodniopomorskiej.

Grób 1. Znajdowały się w nim trzy popielnice, w tym dwie twarzowe. Według relacji archeologów kości we wszystkich trzech naczyniach wykazywały układ anatomiczny.

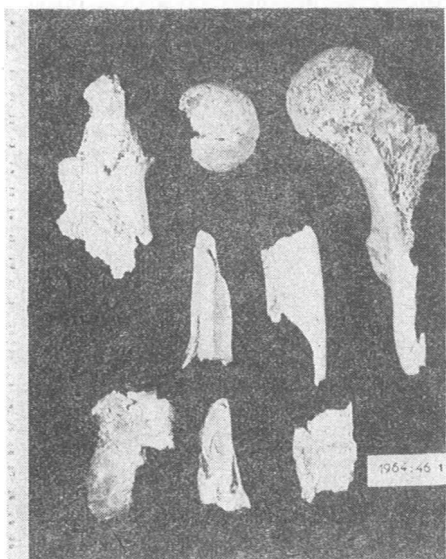
4 mm. Fragment głowy i trzonu o 4 mm grubości istoty zbitej promieniowej. Rzeźba kości jest słabo rozwinięta. Jedna kość łódeczkowata, półksiężycowata, trójkątna, wielokątna większa i główkowata. Lepiej zachowana I i II kość śródreżcza. Drobnie kawałki kości palców. Kości kończyn dolnych. Prawa panewka, guz kulszowy oraz wycinki kości biodrowej. Głowa o wymiarze górno-dolnym 45 mm i wycinki trzonu o 4—5 mm grubości istoty zbitej i miernie rozwiniętej rzeźbie kości udowej. Prawa rzepka. Małe wycinki nasad i trzonów o 4—6 mm grubości istoty zbitej kości piszczelowych.

Popielnica 1 zawierała 1140 g szczątków kostnych osoby dorosłej. Kości czaszki. Wycinki sklepienia, prawie wszystkie, są porozwarstwiane i pozwijane tak, że trudno o rekonstrukcję kaloty. Szwy są częściowo zarośnięte. Grubość zachowanych, całych odcinków wynosi 6 mm. Rzeźba jest słabo rozwinięta. Fragment trzonu z korzeniem lewego skrzydła większego kości klinowej, przegroda zatoki jest wyraźnie zgrubiała. Dwie części skaliste, obydwie doły żuchwowe i łuki jarzmowe kości skroniowych. Fragmenty obu szczęk, szerokość otworu gruszkowatego (apt-apt) 22 mm (ryc. 13); zębodoły zębów od P_2 do P_2 są otwarte. Lewa kość jarzmowa. Fragmenty trzonu i gałęzi żuchwy, wyrostki kłykieciowe o wymiarach 17/8 mm. Parę wycinków korzeni zębów trzonowych. Kości tułowia. Wycinki 2—3 cm długości delikatnej budowy żeber. Trzony, bez zęba obrotowego, czterech kręgów szyjnych, dwunastu piersiowych i wszystkich lędźwiowych. Na ostatnim kręgu lędźwiowym widoczne są ślady zużycia. Dobrze zachowana lewa część boczna kości krzyżowej. Duży fragment rękojeści mostka, wcięcie szyjne jest krótkie (7 mm) i bardzo płytkie, grubość rękojeści w górnym odcinku wynosi 12 mm, są też dwa wycinki trzonu. Kości kończyn górnych. Dwa fragmenty łopatki i małe kawałki obojczyków. Nieco uszkodzone głowy o wymiarach (pionowy) — 42 mm, wycinki nasad dolnych i trzonów o 4 mm grubości istoty zbitej kości ramiennych. Wyrostek dziobiasty i wycinki trzonu kości łokciowej. Głowy o wymiarze 22 mm, nasada dolna i kawałki trzonów kości promieniowych. Kości nadgarstka nie zaobserwowałam. Drobne wycinki kości długich rąk. Kości kończyn dolnych. Duże fragmenty obu guzów kulszowych, powierzchni uchowatych z dużym sulcus paraglenoidalis, wycinek kości łonowej z guzkiem oraz kawałki panewek i grzebieni. Koniec bliższy wraz z głową o wymiarze górno-dolnym 41 mm i strzałkowym 42 mm lewej kości udowej; prawej są małe kawałki nasad dolnych i trzonów z wyraźnie rozwiniętą kresą chropawą (ryc. 14). Drobne wycinki nasad i trzonów o 6 mm grubości istoty zbitej kości piszczelowych. Wycinki trzonów kości strzałkowych. Kość skokowa, wycinki piętowej, łódkowatej i dwóch sześciennych oraz całe kości klinowate II i I. Pierwsza kość śródstopia oraz małe kawałki innych.

Ryc. 13. Stan. 10, grób 1, popielnica 1. Fragment szczęk i otworu gruszkowatego szerokości 22 mm kobiety 25—30 letniej

Fig. 13. Site 10, grave 1, urn 1. A fragment of the jaw with a 22 mm-wide foramen piriformis, from a woman aged about 25—30

Ryc. 14. Stan. 10, grób 1, popielnica 1. Wycinki nasad, w tym dobrze zachowana głowa kości lewej, trzonów kości udowych z wyraźną rzeźbą, kobiety 25—30-letniej wzrostu 158,7 cm

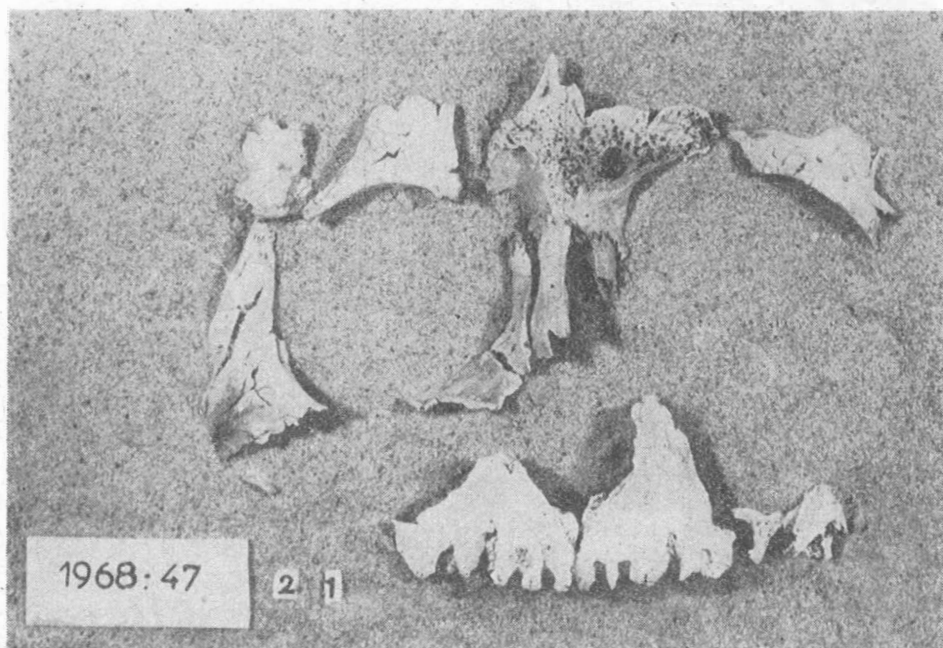
Fig. 14. Site 10, grave 1, urn 1. Segments of bases, with the well-preserved head of the left bone, the shafts of the femurs with a distinct sculpture, belonging to a woman aged 25—30, with a height of 158.7 cm

części twarzowej czaszki (ryc. 15). Wysokość oczodołu 35 mm, szerokość (mf-ek) 37 mm, wysokość nosa (n-ns) 48 mm, szerokość otworu gruszkowatego (apt-apt) 24 mm, wysokość twarzy górnej (n-pr) 56 mm. Prawa gałąź z wyrostkami; wymiary kłykciowego wynoszą 19/9 mm. Korzenie trzech zębów trzonowych, kłów i dwóch siekaczy. Kości tułowia. Wycinki żeber o delikatnej budowie długości 2—3 cm. Części boczne pierwszego, trzy trzony i wyrostki kręgów szyjnych, trzony pięciu piersiowych i wszystkich kręgów lędźwiowych (spłaszczone). Część górna kości krzyżowej (wymiar 49/33 mm). Kości kończyn górnych. Wyrostek kruczy obu łopatek oraz części grzebienia. Koniec barkowy prawego obojczyka. Wycinki dwóch głów, nasad dolnych i trzonów o miernie rozwiniętej rzeźbie kości ramiennych. Na nie zdeformowanym fragmencie wymiar środkowy trzonu wynosi: największy 18 mm, najmniejszy 15 mm, grubość istoty zbitiej 4 mm. Wycinki obu nasad dolnych (ryc. 16) i górnych bez prążka

Kości mają białozółtą barwę. Należały do kobiety 25—30-letniej niewielkiego wzrostu — 158,7 cm, o niewielkich zmianach; zużycia w obrębie kręgów lędźwiowych.

Popielnica 2 zawierała 1575 g bardzo dobrze zachowanych szczątków kostnych osoby dorosłej oraz nieliczne kości zwierzęce. Kości czaszki. Wycinki sklepienia wielkości 3×4 mm i mniejsze grubości 3—4 mm w większości mają zarośnięte szwy, jedynie szew węglowy w pars. terminalis ma zarośniętą całkowicie tylko blaszkę wewnętrzną. Guzowatość potyliczna zewnętrzna jest słabo zaznaczona. Lewe skrzydło większe kości klinowej. Dwie części skaliste, miernej wielkości wyrostki sutkowe oraz część łuski z dołami żuchwowymi kości skroniowych. Część nosa i oczodołowe ze słabo rozwiniętą gładzizną I oraz ostrym brzegiem nadoczodołowym. Obie kości jarzmowe. Duże fragmenty obu szczęk z otwartymi żębołami zębów od M_1 do M_1 . Kości nosowe. Odtworzono fragment

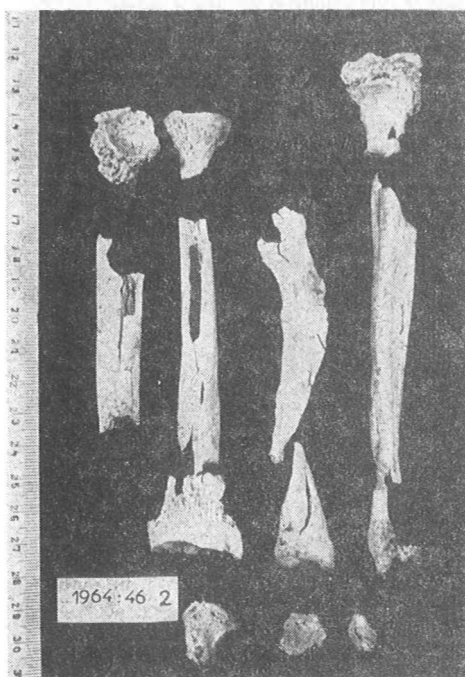
oraz drobne wycinki trzonów kości łokciowych. Dwie głowy o wymiarach 18 i 20 mm, jedna nasada dolna oraz wycinki trzonów kości promieniowych — rzeźba jest miernie rozwinięta (ryc. 16). Kość wielokątna większa i mniejsza, trójkątna i grochowata. Fragmenty kości śródręcza i palców, w tym trzy paliczki paznokciowe. Kości kończyn dol-

Ryc. 15. Stan. 10, grób 1, popielnica 2. Odtworzona część twarzowa czaszki kobiety 40—50-letniej. Oczodoły są wysokie (hypsikonch) — wsk. 94,5, nos średnioszeroki (mesorrhin) — wsk. 50,0

Fig. 15. Site 10, grave 1, urn 2. The facial part of the skull of a woman aged 40—50 was reconstructed. Orbits high (hypsiknoch) — ind. 94.5, nose medium wide (mesorrhin) — ind. 50.0

nych. Duże wycinki panewek, grzebieni, powierzchni uchwytów i guzy kulszowe. Dwie głowy o wymiarze górno-dolnym 50 mm, kawałki nasad dolnych i trzonów z miernie rozwiniętą rzeźbą kości udowych. Dwie rzepki. Drobne wycinki nasad i trzonów kości piszczelowych. Dwie kostki boczne i fragment masywnej budowy trzonu kości strzałkowej. Kość skokowa, fragment lewej, guz kości piętowej, kość łódkowata, kości sześciennie, klinowata I i dwie II oraz III. Dobrze zachowały się kości śródstopia, zwłaszcza pierwsza. Kości palców obu paluchów, innych, drobne wycinki.

Ryc. 16. Stan. 10, grób 1, popielnica 2. Fragmenty nasad i trzonów kości przedramienia oraz kości nadgarstka kobiety 40—50-letniej

Fig. 16. Site 10, grave 1, urn 2. Fragments of bases and shafts of the forearm as well as wrist bones of a woman aged 40—50

Kości czaszki są w większości czarne, przedramion popielatożółte, kości miednicy i kręgosłupa złotawożółte, a pozostałe białozółte. Kości należały do kobiety w wieku około 40—50 lat, średniego wzrostu — 161,6 cm, o wysokich oczodołach (hypsikonch) — wsk. 94,5 oraz średnioszerokim nosie (mesorrhin) — wsk. 50,0, z wyraźnym spłaszczeniem trzonów kręgów lędźwiowych.

Popielnica 3 zawierała 175 g szczątków kostnych dziecka. Kości czaszki. Pięćdziesiąt wycinków sklepienia wielkości 4×5 cm i mniejsze są dosyć grube (4 mm) i mają otwarte szwy. Łuska i część oczodołowa kości czołowej. Część podstawna kości potylicznej. Skrzydła większe i fragment trzonu kości klinowej. Dwie części skaliste, łuskowe z dołami żuchwowymi i małym wyrostkiem sutkowym. Wycinek szczęki z wykluwającym się prawym kłem. Prawa kość jarzmowa. Wycinek trzonu żuchwy z wykluwającym

się kłem i pierwszym zębem przedtrzonowym, wyrostek kłykciowy jest duży 18/8 mm. Odtworzono prawy oczodół. Korony kłów i zębów przedtrzonowych oraz korony i korzenie zębów trzonowych. Kości tułowia. Pięć uszkodzonych trzonów, rozdwojony ząb i kilkanaście wyrostków kręgów szyjnych, kawałki kręgów z pozostałych odcinków kręgosłupa. Małe wycinki żeber. Kości kończyn górnych. Fragmenty obojczyków, łopatek, kości ramiennych i przedramiennych oraz niekompletne kości rąk. Kości kończyn dolnych. Dwa guzy kulszowe. Wycinki nasad i trzonów kości udowych i podudzia. Obie kości skokowe, piętowe, jedna sześcienna, klinowata boczna. Kości długie stóp.

Większość kości ma barwę białozółtą, kręgi i kości miednicy złotawożółte. Dziecko zmarło w wieku 9—11 lat.

W grobie 1 w trzech popielnicach znajdowały się szczątki szkieletów trzech osób: dwóch kobiet 25—30- i 40—50-letniej oraz 9—11-letniego dziecka.

Stanowisko 10 a

Stanowisko 10a zlokalizowane jest na piaszczystym wzniesieniu odległym o kilkadziesiąt metrów od stanowiska 10. Odkryto tu dwa groby skrzynkowe kultury wschodniopomorskiej z wczesnego i środkowego okresu lateńskiego. Materiały oznaczono numerem inwentarzowym 1968/47.

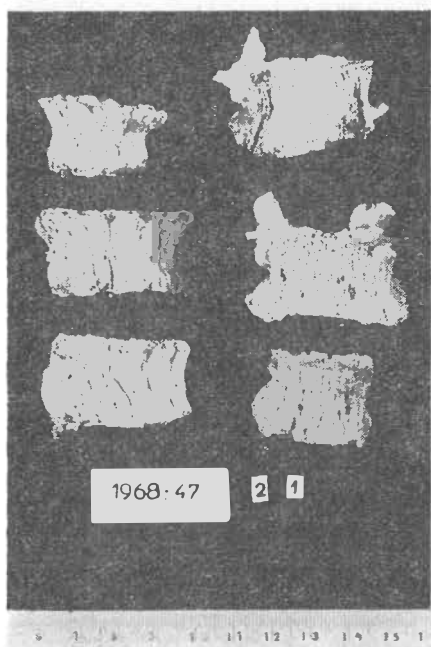
Grób 1 zawierał dwie popielnice. Pierwsza zachowała się w kilku fragmentach. Część zatem kości była rozsypana w grobie.

Popielnica 1. Znajdowało się w niej 875 g szczątków kostnych. Kości czaszki. Wycinki kości wielkości 3×4 cm i mniejsze charakteryzują się różną grubością 3—5 mm. Większość zachowanych szwów jest otwarta, szew węglowy na kilku jest częściowo zarośnięty. Fragment kości klinowej. Cztery części skaliste, wycinki dwóch prawych dołów żuchwowych, uszkodzony wyrostek sutkowy i łuk jarzmowy kości skroniowych. Wyrostek czołowy lewej kości jarzmowej. Wycinki trzonów i wyrostków podniebiennych szczęk. Niski trzon żuchwy z otwartymi zębodołami dla zębów $CI_2I_1I_1I_2$ dla P_1 — zarośnięty. Kości tułowia. Trzony dwóch kręgów szyjnych, czterech piersiowych, nieznacznie obniżone w przednim odcinku. Drobne wycinki miernej budowy żeber. Kości kończyn górnych. Małe wycinki grzebienia łopatki. Nasady dolne, górne i wycinki trzonów kości ramiennych. Wcięcie bloczkowe bez prążka, koniec dalszy i kawałki trzonów kości łokciowych. Głowa o wymiarach 24 mm i małe wycinki trzonów kości promieniowej. Dwie kości łódeczkowate i jedna półksiężycowata. Drobne wycinki kości długich rąk, w tym jeden paliczek paznokciowy. Kości kończyn dolnych. Czytelnych fragmentów kości miednicznych nie zaobserwowałam. Drobne kawałki nasad i trzonów o 6 mm grubości istoty zbitej kości udowych. Lewa rzepka. Fragmenty trzonów o 8 mm grubości istoty zbitej kości piszczelowych. Czytelnych fragmentów kości strzałkowych nie zaobserwowałam. Wycinek kości skokowej; mało czytelne kości długie stóp.

Fragmenty kości sklepienia, jedna para części skalistych i kości przedramienia są czarne, kręgi złotawożółte. Należy podkreślić, że kości o barwie czarnej są analogiczne, zwłaszcza trzony kości ramiennych, do tejsze z popielnicy 2. Niewątpliwie opisane kości należały do dwóch osób: kobiety i mężczyzny. Wiek ich przekroczył 30 lat. Wzrost mężczyzny wy-

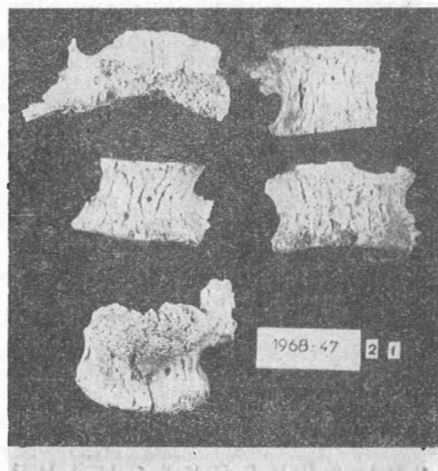
nosił 168,0 cm. Na dolnych kręgach piersiowych w środkowej części przedniego brzegu widoczne jest spłaszczenie.

Popielnica 2 zawierała 1200 g szczątków kostnych paru osób. Kości czaszki. Wycinki sklepienia wielkości 3×4 mm i mniejsze różnej grubości (3 mm i 8 mm) miały na cieńszych szwy zupełnie otwarte oraz drobne wykształcające się ząbki, na grubszych widoczne są tylko ślady szwu strzałkowego. Lewa część oczodołowa z ostrym brzegiem nadoczodołowym. Lewa kość jarzmowa. Dwie części skaliste fragment lewej łuski z dołem żuchwowym kości skroniowych. Mały wycinek stoku kości potylicznej. W wycinku prawej szczęki zachowały się zębodoły dla CI_2I_1 : wyrostek czołowy. Trzon żuchwy z otwartymi zębodołami dla siekaczy, inne są zarosnięte, wyrostek kłykciowy o wymiarach 20/6 mm, grubość kąta wynosi 4 mm. Trzy korony M, jedna P, C i I. Kości tułowia. Trzy fragmenty masywnej budowy żeber oraz dziesięć delikatniejszej budowy. Drobnny wycinek pierwszego kręgu, trzon wraz z zębem drugiego,

Ryc. 17. Stan. 10a, grób 1, popielnica 2. Dolne kręgi piersiowe z wyrostkami kostnymi oraz śladami „zużycia” mężczyzny około 55–60-letniego

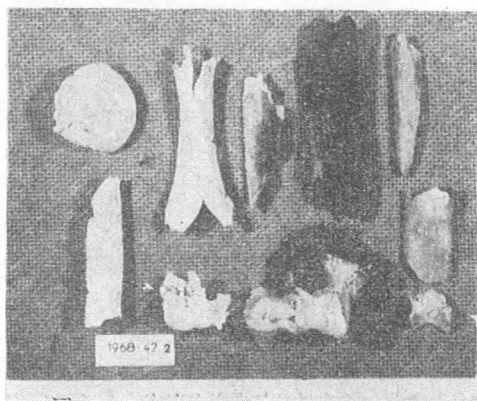
Fig. 17. Site 10a, grave 1, urn 2. Lower thoracic vertebrae with bone excrescences and traces of „wear”, belonging to a man aged about 55–60

Ryc. 18. Stan. 10a, grób 1, popielnica 2. Ślady „zużycia” i wyrośla kostne trzonów kręgowych lędźwiowych mężczyzny 55–60-letniego

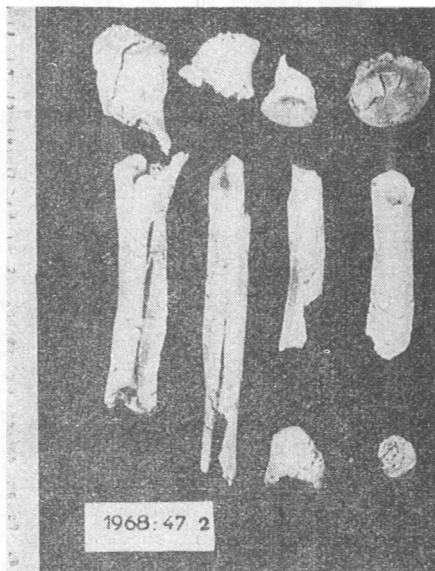
Fig. 18. Site 10a, grave 1, urn 2. Bone excrescences and traces of „wear” on the shafts of lumbar vertebrae belonging to a man aged 55–60

na zębie znajdują się wyrośla kostne, wycinki dalszych dwóch kręgów szyjnych. Wycinki trzonów i wyrostków kręgów piersiowych, na ostatnich widoczne są ślady zużycia (ryc. 17), pięć trzonów kręgów lędźwiowych również ze śladami zużycia (ryc. 18). Fragmenty trzonów kości krzyżowych. Kości kończyn górnych. Nieduże wycinki trzonów obojczyków. Wyrostek kruczy prawej łopatki. Fragmenty głów i nasad dolnych, te ostatnie różnią się barwą i rozmiarami, podobnie fragmenty trzonów; grubość istoty zbitiej wycinków delikatniejszej budowy wynosi 5 mm,

Ryc. 19. Stan. 10a, grób 1, popielnica 2. Fragmenty nasad i trzonów kości ramiennych mężczyzny i kobiety

Fig. 19. Site 10a, grave 1, urn 2. Fragments of the humerus of a man and a woman

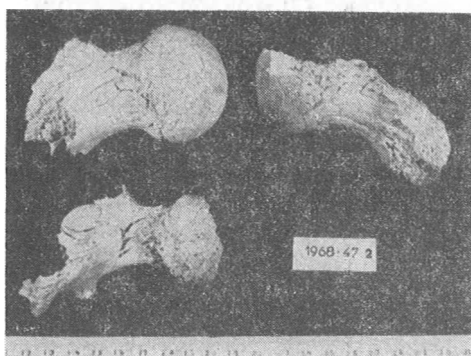

Ryc. 20. Stan. 10a, grób 1, popielnica 2. Fragmenty nasad i trzonów kości przedramiennych kobiety wzrostu około 155,4 cm oraz mężczyzny wzrostu 169,6 cm

Fig. 20. Site 10a, grave 1, urn 2. Fragments of forearm bone bases and shafts belonging to a woman 155.4 cm tall and a man 169.6 cm tall

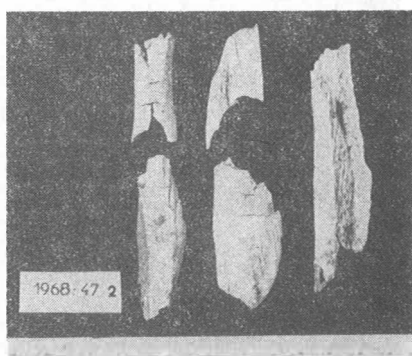
a największy wymiar trzonu 17 mm, masywniejszej — 6 mm, a przekrój trzonu na poziomie guzowatości naramiennej 24 mm (ryc. 19). Dwa wyrostki łokciowe, jeden o wymiarze 23 mm, drugi 20 mm, a także końce górne i fragmenty trzonów (ryc. 20). Dwie głowy — większa o wymiarze 25 mm, mniejsza — 20 mm, koniec dalszy i fragmenty trzonów (ryc. 20). Kość półksiężycowata i grochowata. Małe kawałki kości długich rąk. Kości kończyn dolnych. Wycinki grzebieni, kości łonowych

i powierzchni uchowatych kości miednicznych. Cztery głowy kości udowych. Najlepiej zachowała się lewa wraz z szyjką o wymiarze strzałkowym 47 mm, górno-dolnym 48 mm, wymiarze szyjki pionowym 33 mm, strzałkowym 24 mm. Druga co do wielkości głowa jest uszkodzona, wymiar pionowy jej szyjki wynosi 33 mm. Trzecia głowa mniejsza od poprzednich zachowała się również z szyjką, a także z krętarzem mniejszym, jej wymiar górno-dolny i strzałkowy wynosi 37 mm, wymiar pionowy szyjki 24 mm, strzałkowy 17 mm (ryc. 21). Czwarta głowa bardzo zniszczona najbardziej podobna jest do pierwszej. Wycinki nasad dolnych i trzonów o różnych przekrojach i grubości istoty zbitej 3 mm i 7 mm (ryc. 22). Drobne wycinki nasad i trzonów o 6 mm i 8 mm gru-

Ryc. 21. Stan. 10a, grób 1, popielnica 2. Głowy kości udowych trzech osób

Fig. 21. Site 10a, grave 1, urn 2. The heads of the femurs of 3 persons

Ryc. 22. Stan. 10a, grób 1, popielnica 2. Wycinki trzonów o różnej budowie

Fig. 22. Site 10a, grave 1, urn 2. Segments of shafts of various shapes

bości istoty zbitej kości piszczelowych. Kostka boczna i parę wycinków trzonów kości strzałkowych. Fragmenty dwóch kości piętowych, czterech skokowych, dwóch łódkowatych, klinowatej przyśrodkowej, jednej sześcienniej i zniszczone wycinki pozostałych kości klinowatych — bocznej i środkowej. Pięć kości śródstopia i trzy palców. Są też „inne” kości, dwa bardzo delikatnej budowy wycinki kości długich oraz fragment? ze śladami chrząstki. Mogły one należeć do dziecka i do zwierzęcia.

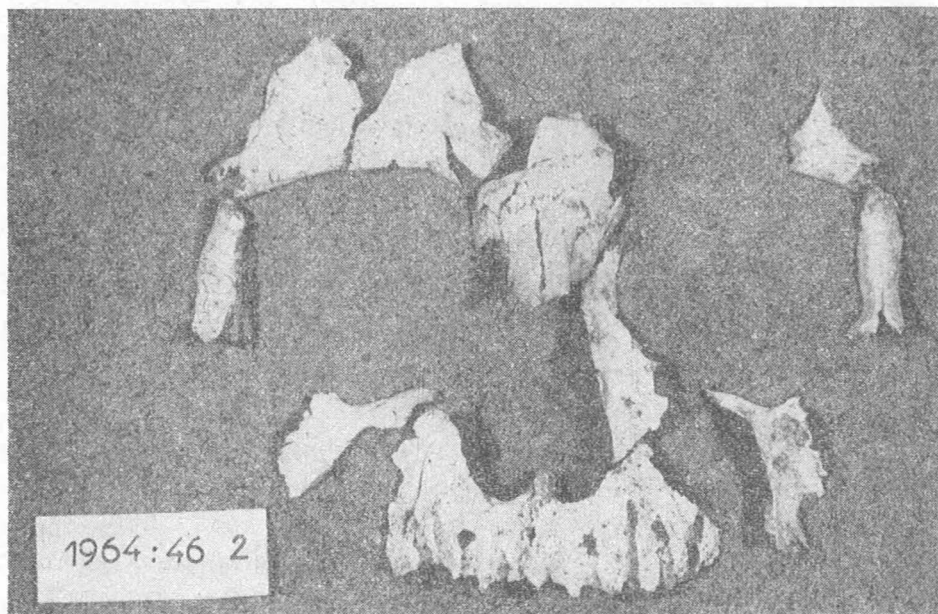
W większości kości o masywnej budowie mają barwę popielatoczną, kręgi i wycinki kości miednicznych — złotawożółtą. Kości kończyn dolnych masywniejsze mają barwę żółtoszarą, delikatniejsze — białozółtą; kości kończyn górnych masywniejsze — czarną, delikatniejsze — białozółtą. Niewątpliwie w popielnicy 2 znajdowały się szczątki kostne trzech osób dorosłych, być może małego dziecka i zwierzęcia. Budowa kości

oraz rzeźba pozwala przyjąć, że co najmniej część kości należała do mężczyzny, inne do kobiet. Wiek osób dorosłych wahał się w granicach 25—55—60 lat. Prawdopodobnie pochowany tu mężczyzna zmarł w wieku 55—60 lat, natomiast kobiety — przynajmniej jedna — w wieku 25—30 lat. Wiek ewentualnego dziecka nie przekraczał 1,5—2 lat. Wzrost mężczyzny wynosił 169,6 cm, jednej kobiety 155,4 cm.

W grobie 1 w dwóch popielnicach pochowano trzy osoby dorosłe i jedno dziecko: dwie kobiety — jedna w wieku 25 lat, wieku drugiej nie udało się określić, mężczyznę 55—60-letniego oraz 1,5—2-letnie dziecko. Prawdopodobnie były tu też kości zwierząt. W obu popielnicach kości były źle spalone.

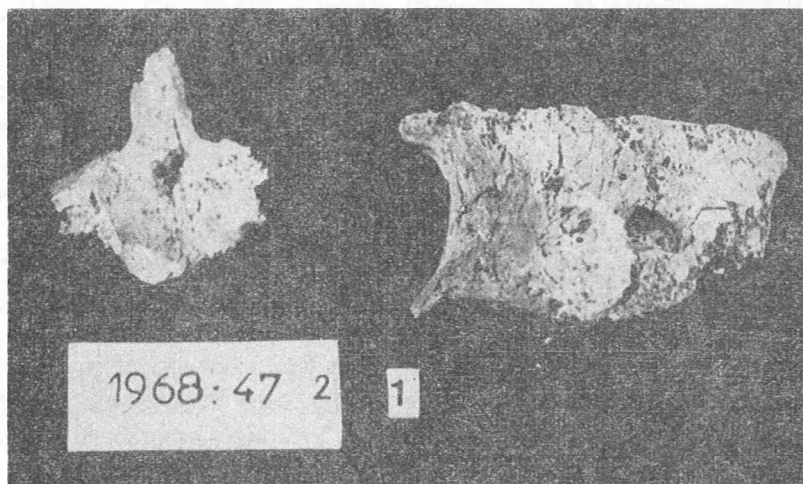
Grób 2 zawierał cztery popielnice. Wszystkie były popękane, należy się zatem spodziewać, że również w tym grobie kości będą przemieszane.

Popielnica 1 zawierała 925 g przemieszanych kości. Kości czaszki. Kości sklepienia wielkości 3×5 cm i mniejsze o grubości 6 mm mają prawie całkowicie zarośnięte szwy, cieńsze 1,5—2 mm — wyraźne ząbienia. Wycinek spływu zatok i stoku z kawałkiem trzonu kości klinowej. Część nosowa i oczodołowe z wyrostkami jarzmowymi kości czołowej. Prawa kość nosowa. Trzy części skaliste, długi i cienki wyrostek sutkowy, dwa wycinki z okolicy otworu słuchowego zewnętrznego z wyrostkiem jarzmowym kości skroniowych. Prawa kość jarzmowa. Trzony szczęk z otwartymi zębodołami od M_1 do M_1 . Odtworzono fragment części twarzowej czaszki (ryc. 23). Wysokość oczodołu 32 mm, szerokość (mf-ek) 38 mm, wysokość twarzy górnej (n-pr) 53 mm, wysokość nosa (n-ns) 44 mm, szerokość otworu gruszkowatego (apt-apt) 19 mm, szerokość międzyoczodołowa (mf-mf) 20 mm. Duży fragment trzonu z prawą gałęzią żuchwy, zębodoły od P_2 do M_3 są zarośnięte, wysokość trzonu wynosi 20 mm, kolec bródkowy jest bardzo duży. Korzenie siedmiu zębów trzonowych i dziesięciu innych (ICP), korony są starte do korzenia. Kości tułowia. Kilka wycinków żeber 2—3 cm długości. Sześć trzonów kręgów szyjnych, w tym drugi z nieco zniekształconym zębem, kilka zniszczonych trzonów i wyrostków kręgów piersiowych z wyraźnymi wyrośniętymi oraz trzony wszystkich kręgów lędźwiowych, dwa ostatnie są znacznie spłaszczone (ryc. 24). Fragmenty kości krzyżowej. Kości kończyn górnych. Fragment kąta dolnego i bocznego łopatki. Wycinki obu głów, nasad dolnych i trzonów kości ramiennych. Fragment wcięcia bloczkowego z prążkiem i wycinki trzonów kości łokciowej. Dwie głowy o wymiarach 18 mm i wycinki trzonów kości promieniowych. Istota zbita trzonów tych kości jest cienka 2—4 mm. Kość łódeczkowata, wielokątna większa i mniejsza oraz dwie półksiężycowate. Małe wycinki kości

Ryc. 23. Stan. 10a, grób 2, popielnica 1. Odtworzona część twarzowa czaszki kobiety. Oczodoły są średniowysokie (mesokonch) — wsk. 84,2, nos wąski (leptorrhin) — wsk. 43,0

Fig. 23. Site 10a, grave 2, urn 1. The reconstructed facial part of a woman's skull. Medium high orbits (mesokonch) — ind. 84.2, narrow nose (leptorrhin) — ind. 43.0

Ryc. 24. Stan. 10a, grób 2, popielnica 1. Wyrośla kostne na zębie kręgu obrotowego i na trzonie ostatniego kręgu lędźwiowego

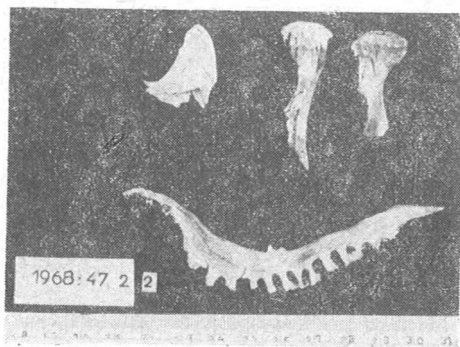
Fig. 24. Site 10a, grave 2, urn 1. Bone excrescence on the axis vertebra and on the last lumbar vertebra

długich rąk. Kości kończyn dolnych. Niewielki fragment powierzchni uchowatej. Dwie głowy o wymiarze górno-dolnym 40 mm, wycinek nasady dolnej i kawałki trzonów kości udowych. Dwie rzepki. Małe wycinki nasad i trzonów o 6 mm grubości istoty zbitej kości piszczelowej. Prawa kość skokowa o przednim wymiarze bloczka 25 mm, mały wycinek lewej, guz kości piętowej, kość łódkowata i przysiódkowa klinowata. Kość pierwsza i zniekształcona druga śródstopia oraz paliczek paznokciowy.

Fragmenty kości twarzowej, nieliczne sklepienia i kości stępu są popielatożółte, kręgi i wycinek miednicy — żółte, pozostałe białozółte. Większość kości należała do kobiety, część do ponad 50-letniego mężczyzny (z popielnicy 2) oraz nieliczne do dziecka (z popielnicy 3). Niewysoka kobieta (154,2 cm) miała średniowysokie oczodoły (mesokonch) — wsk. 84,2 i wąski nos (leptorrhin) — wsk. 43,0. Zmiany patologiczne w obrębie kręgosłupa i kości długiej stopy są dosyć duże.

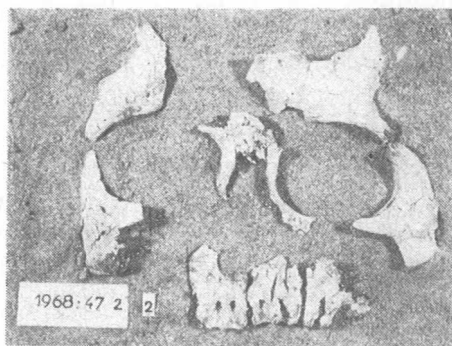
Popielnica 2 zawierała 1175 g szczątków kostnych osób dorosłych oraz kilka zwierzęcych i fragment kółka z brązu. Kości czaszki. Wycinki sklepienia o wymiarach 4×5 mm i mniejszych mają grubość 8 mm i prawie całkowicie zarośnięty szew strzałkowy, a węglowy częściowo (blaszkę wewnętrzną). Na niewielkich wycinkach kości grubości 3—4 mm ząbienia szwów są wyraźne. Guzowatość potyliczna jest silnie rozwinięta. Gładzina III, brzeg nadoczodołowy ostry. Dwie części skaliste, miernej wielkości wyrostki sutkowe i masywny łuk jarzmowy kości skroniowych. Trzon i skrzydła większe kości klinowej. Prawa i lewa kość jarzmowa. Fragmenty obu szczęk z otwartymi zębodołami od prawego M_1 do lewego P_1 , kołec nosowy jest bardzo duży. Drugi fragment prawej szczęki. Wycinek trzonu żuchwy z dużym kołcem bródkowym, zębodoły są otwarte, trzy wyrostki, w tym dwa kłykciowe o wymiarach 19/9 (ryc. 25). Korzenie dziewięciu zębów trzonowych, czterech kłów i siedmiu siekaczy. Zrekonstruowano fragment części twarzowej czaszki (ryc. 26). Wysokość oczodołu 32 mm, szerokość (mf-ek) 40 mm, szerokość międzyoczodołowa (mf-mf) 21 mm, szerokość otworu gruszkowatego (apt-apt) 23 mm, wysokość nosa (n-ns) 47 mm, wysokość twarzy górnej (n-pr) 58 mm. Kości tułowia. Fragment rękojeści mostka. Kilkanaście kawałków masywnej budowy żeber długości 3—4 cm. Fragmenty wszystkich kręgów szyjnych, dziewięć wycinków trzonów kręgów piersiowych i lędźwiowych. Na trzonach wszystkich odcinków i zębie kręgu obrotowego występują wyrosła kostne. Kości kończyn górnych. Boczny kąt z uszkodzonym wyrostkiem barkowym prawej łopatki, wymiary wydrążenia stawowego — wysokość 41 mm, szerokość 26 mm, wskaźnik 63,4. Koniec barkowy lewego obojczyka. Wycinki głów obu bloczków

i trzonów o wymiarach — największy 18 mm, najmniejszy 14 mm i 5 mm grubości istoty zbitej kości ramiennych. Wcięcie bloczkowe ze śladem prążka, wycinki nasad i trzonów kości łokciowej. Głowa o wymiarach 23 mm, wycinki nasad dolnych i trzonów kości promieniowych. Kość łódeczkowata, półksiężycowata, grochowata, wielokątna mniejsza

Ryc. 25. Stan. 10a, grób 2, popielnica 2. Duże fragmenty żuchwy mężczyzny 50–60-letniego

Fig. 25. Site 10a, grave 2, urn 2. Large fragments of the jaw of a man aged 50–60

Ryc. 26. Stan. 10a, grób 2, popielnica 2. Odtworzona część twarzowa czaszki mężczyzny. Oczodoły są średniowysokie (mesokonch) — wsk. 80,0, nos średnioszeroki (mesorrhin) — wsk 48,8

Fig. 26. Site 10a, grave 2, urn 2. The reconstructed facial part of the skull of a man. Medium high orbits (mesokonch) — ind. 80.0 medium wide nose (mesorrhin) — ind. 48.8

i dwie większe. Pierwsza i trzecia kość śródręcza i drobne wycinki pozostałych kości długich rąk. Kości kończyn dolnych. Drobne wycinki wszystkich kości miednicznych, sulcus paraglenoidalis słabo zaznaczony. Uszkodzone głowy, fragmenty nasad dolnych kości udowych; 7 mm grubości istota zbita, kresa chropawa szerokości 6 mm. Dwie rzepki. Małe wycinki nasad górnych i dobrze zachowane dolnych oraz wycinki trzonów o 6 mm grubości istoty zbitej kości piszczelowych. Prawa kostka boczna i wycinek trzonu. Obie kości skokowe; przednia szerokość bloczka kości prawej wynosi 33 mm. Wycinki kości piętowej, dwie uszkodzone kości łódkowate, przyśrodkowe klinowate, jedna kość klinowata boczna oraz zniszczone kości sześciennie. Kości długie jednego pałucha, inne w małych wycinkach.

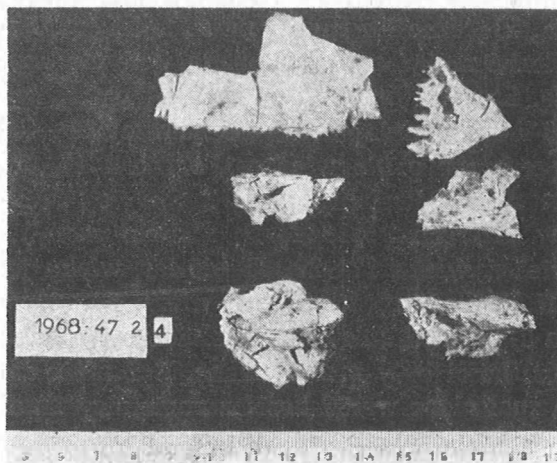
Kość potyliczna, kości skroniowe i kości stóp są popielatożółte, pozostałe białozółte. Opisane szczątki w większości należały do mężczyzny w wieku około 50–60 lat o średniowysokich oczodołach (mesokonch) — wsk. 80,0, średnioszerokim nosie (mesorrhin) — wsk. 48,8 oraz średniego

wzrostu — 167,7 cm. Parę wycinków kości należało do drugiej osoby dorosłej, prawdopodobnie kobiety z popielnicy 1.

Popielnica 3 zawierała 110 g kości dziecka i parę kości zwierzęcych. Lepiej zachowały się jedynie drobne wycinki kości sklepienia z drobnymi ząbkami szwów, dwie części skaliste, sześć siekaczy, dwa kły, zęby przedtrzonowe oraz pięć trzonowych (korony) i lewy wyrostek kłykciowy. Z innych kości małe wycinki żeber, fragmenty grzebienia i guz kulszowy kości miednicznej, końce bliższe kości udowych oraz wycinki trzonów.

Części skaliste, zęby trzonowe mają barwę popielatoczną, pozostałe białozółtą. Wiek dziecka wynosił 5—6 lat.

Popielnica 4 zawierała 1525 g szczątków kostnych osób dorosłych. Kości czaszki. Wycinki sklepienia są dwojakiego rodzaju: cienkie 3 mm grubości o wyraźnych zazębieniach szwów oraz grubsze 4—5 mm z załośnień blaszką wewnętrzną w obrębie szwu strzałkowego (ryc. 27).

Ryc. 27. Stan. 10a, grób 2, popielnica 4. Fragmenty kości sklepienia i trzy części skaliste 17—20-letniej i 35—45-letniej kobiety

Fig. 27. Site 10a, grave 2, urn 4. Fragments of bones of the brain pan and three rocky parts from a 17—20 year old and 35—45-year-old woman

Spływ zatok. Trzy części skaliste, wycinki dołów żuchwowych kości skroniowych. Fragment skrzydła większego kości klinowej. Gładki łuk brwiowy, ostry brzeg nadczołowy części oczodołowej. Trzy wycinki szczęk z otwartymi zębodołami dla siekaczy i dwóch zębów trzonowych. Cztery fragmenty żuchwy; wymiary wyrostków kłykciowych wynoszą

14/7. Korzenie czterech M, C i dwóch P oraz trzech I. Kości tułowia. Kilka wycinków żeber. Część boczna pierwszego i trzony dalszych kręgów szyjnych, wycinki dziewięciu trzonów i kilku wyrostków kręgów piersiowych oraz trzony i wyrostki kręgów lędźwiowych. Na trzonach są ślady po chrząstce. Trzy kręgi ze śladami chrząstki kości krzyżowej. Kości kończyn górnych. Pięć wycinków, w tym jeden wyrostek kruczy łopatki. Wycinki głów nasad i trzonów o 4–5 mm grubości istoty zbitiej kości ramiennych i łokciowych. Głowa o wymiarach 21 mm i wycinki trzonu kości promieniowej. Kość łódeczkowata, główkowata i dwie półksiężycowate. Wycinki kości długich rąk. Kości kończyn dolnych. Wycinki grzebieni ze śladami po chrząstce i inne drobne kawałki kości miednicznych. Wycinki głów ze śladami chrząstki, nasad dolnych i trzonów o 4–5 mm grubości istoty zbitiej kości udowych. Prawa rzepka. Fragmenty końców bliższych z zachowanymi liniami wzrostowymi oraz wycinki trzonów kości piszczelowych. Kości skokowe o przednim wymiarze bloczka 26 mm, obie kości piętowe, łódkowata, sześcienna i kość klinowata środkowa. Nieliczne fragmenty nasad kości śródstopia.

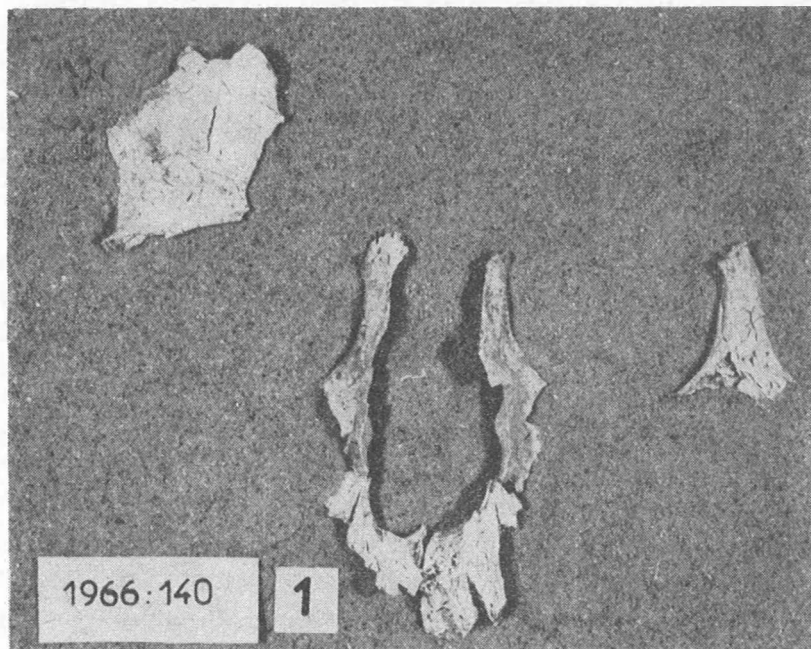
W większości kości mają barwę białozółtą. Jedynie kręgi i kości miednicy złotawozółtą. Szczątki należały do dwóch kobiet, większość do młodej około 17–20-letniej, mniej liczne do starszej 35–45-letniej. Wzrost jednej z nich, prawdopodobnie młodszej, wynosił 159,5 cm. Zmian patologicznych nie zaobserwowałam.

W grobie 2 w czterech popielnicach złożono szczątki kostne pięciu osób: trzech kobiet w wieku 17–20, 35–45 lat, wieku jednej z nich nie udało się określić, jednego mężczyzny w wieku 50–60 lat oraz jednego dziecka w wieku 5–6 lat. Ponieważ popielnice były uszkodzone w większości przypadków kości były przemieszane. Być może zatem, że nieliczne kości dziecka znalezione wśród kości z popielnicy 1 należały do dziecka z popielnicy 3. Czy znalazły się tam przypadkowo w wyniku zniszczenia naczyń, czy włożono je celowo, trudno dziś już ustalić. Podobną sytuację obserwujemy w popielnicy 2, gdzie również mamy kości przemieszane. Obok szczątków należących do mężczyzny występują nieliczne szczątki prawdopodobnie kobiety z popielnicy 1 lub 4. Kości są spalone nierównomiernie. Zmiany patologiczne występują w obrębie kręgosłupa. Są tu również kości zwierzęce.

Stanowisko 10 b

Stanowisko to jest położone niedaleko stanowiska 10. Znalezione materiały zainwentaryzowano pod numerem 1966/140. Znalezione na nim zniszczony grób ludności kultury wschodniopomorskiej z wczesnego i środkowego okresu lateńskiego.

Popielnica 1 zawierała 1410 g szczątków kostnych dwóch osób. Kości czaszki. Nieliczne wycinki sklepienia — jeden wielkości 4×3 mm i mniejsze, grubości 5 mm — mają otwarty szew węglowy, natomiast w obrębie szwu strzałkowego jest zarośnięta blaszka wewnętrzna. Na cieńszych (1—2 mm) zazębienia szwów są drobne, słabo zaznaczone. Mało charakterystyczna część oczodołowa. Dwa wycinki kości klinowej. Cztery części skaliste, fragment łuski z dołem żuchwowym kości skroniowych osoby dorosłej i dziecka. Lewa kość jarzmowa. W prawej szczęcie zachowany zębodół dla I_1 , w lewej dla I_1I_2 i C, prawy i lewy wyrostek czołowy. Odtworzono fragment twarzy (ryc. 28). Szerokość międzyczo-

Ryc. 28. Stan. 10b, grób 1, popielnica 1. Odtworzony fragment części twarzowej kobiety około 25-letniej. Nos jest wąski (leptorrhin) — wsk. 41.5

Fig. 28. Site 10b, grave 1, urn 1. Reconstructed fragment of the facial part of the skull of a woman aged about 25. Narrow nose (leptorrhin) — ind. 41.5

dołowa (mf-mf) 24 mm, szerokość otworu gruszkowatego (apt-apt) 22 mm, wysokość nosa (n-ns) 53 mm. Fragment prawej gałęzi i wyrostek kłykciowy o wymiarach $17/8$ żuchwy. Korona M dziecka i korzenie dwóch I. Kości tułowia. Mało typowe wycinki trzonu mostka. Kawałki trzonów i wyrostków, w tym ząb, wszystkich kręgów szyjnych. Kilka

kawałków trzonów i wyrostków kręgów piersiowych i dwóch lędźwiowych — bez zmian patologicznych. Fragmenty kości krzyżowej dziecka. Duże wycinki żeber o wymiarach 18/6 mm oraz małe, bardzo delikatnej budowy dziecka. Kości kończyn górnych. Kąt boczny z nasadą grzebienia i wyrostkiem kruczym oraz dwa — grubszy 9 mm i cieńszy 6 mm — wycinki brzegu bocznego łopatek. Dwie głowy o wymiarze pionowym 36 mm, nasady dolne, wycinki trzonów kości ramiennych osoby dorosłej oraz koniec bliższy kości dziecka. Fragmenty nasad górnych z wyraźnym prążkiem i wycinki trzonów kości łokciowych osoby dorosłej oraz nasada dalsza i kawałki trzonów kości dziecka. Dwie głowy o wymiarach 28 mm i wycinki trzonów kości promieniowych osoby dorosłej. Kość łódeczkowata, półksiężycowata, wielokątna mniejsza i większa oraz dwie kości główkowate. Jedna kość śródręcza dziecka i nieliczne kawałki innych kości długich rąk osoby dorosłej. Kości kończyn dolnych. Wycinki obu panewek, powierzchni uchwytów i grzebieni z małym kołcem biodrowym przednim górnym osoby dorosłej oraz fragment spojenia łonowego i inne małe wycinki kości miednicznych dziecka. Lewa głowa o wymiarze górno-dolnym 40!, strzałkowym 37!, nasada dolna lewej i wycinki trzonów o 3—4 mm grubości istoty zbitej kości udowych. Drobne wycinki nasad górnych, mało uszkodzone nasady dolne i kawałki trzonów o 5 mm grubości istoty zbitej kości piszczelowych. Obie kostki boczne oraz cztery wycinki trzonów kości strzałkowych. Dwie kości skokowe o przednim wymiarze bloczka 27 mm, wycinki obu kości piętowych, łódkowatych, klinowatych środkowych i bocznych oraz jedna kość klinowata przyśrodkowa. Pierwsza kość śródstopia oraz nasady drugiej. Paznokciowy paliczek palucha i jedna trzeszczka.

Większość kości ma barwę białozółtą. Jedynie kości kręgosłupa są popielatoczarne, kości zaś kończyn mają rdzawe plamy. Kości należały do kobiety około 25-letniej, wzrostu 155,6 cm, o wąskim nosie (leptorrhin) — wsk. 41,5, oraz do około 1—2-letniego dziecka.

WYNIKI I WNIOSKI

Materiały kostne z grobów ciałaopalnych odkrytych w Luzinie, pow. Wejherowo, jakkolwiek pochodzą z kilku stanowisk badanych dorywczo przez ekspedycje ratownicze, przedstawiają się bardzo interesująco.

Ogółem na ośmiu stanowiskach odkryto 14 grobów i jedno znalezisko luźne. W większości grobów znajdowało się kilka popielnic (2 do 5), tylko grób 4 na stanowisku 11 (1966/121) był jednostkowy. Kości zachowały się z 37 naczyń i należały do 41 osób. Jeżeli uwzględnimy kości znalezione

lužno oraz po jednej osobie z popielnic, z których kości zaginęły, liczba osób wzrosła do 48.

Z 43 osób (41 z popielnic i 2 ze znaleziska luźnego), których szczątki zbadano, 14 było kobiet, 4 mężczyzn, 23 dzieci i 2 osoby dorosłe, których płci nie udało się określić. Wiek mężczyzn przekroczył 50 lat, kobiet wahał się w granicach 17—50 z przewagą młodszych (tab. 2 i 3). Najwięcej dzieci zmarło we wczesnym dzieciństwie, bo aż 18, w tym połowa do lat 2.

Zestawienie wyników otrzymanych z badań stanowisk ludności kultury łużyckiej i wschodniopomorskiej pozwoliło zaobserwować pewne istotne różnice, które, mimo że są oparte na niewielkim materiale, trudno nazwać przypadkowymi (tab. 1).

Do ludności kultury łużyckiej należały dwa stanowiska, 11 i 16. Obydwa są datowane na wczesny okres żelaza (Hallstatt C).

Na stanowisku 11 odkryto 5 grobów. W sumie znajdowało się w nich 12 popielnic, w których złożono szczątki 13 osób, w tym 12 dzieci, 8 w wieku 0—7 lat i 1 młodą 20—25-letnią kobietę, której szczątki złożono do wspólnej popielnicy ze szczątkami noworodka. Drugi podwójny pochówek zawierał szczątki kostne 2 dzieci. Kości z jednej popielnicy nie zachowały się. W dwóch popielnicach 2 i 3 z grobu 1 kości były przemieszane, to znaczy, że część kości z popielnicy 2 znajdowała się w popielnicy 3 i odwrotnie.

Nie ulega wątpliwości, że groby odkryte na stanowisku 11 albo były częścią specjalnie wydzieloną większego cmentarza, albo wycinkiem oddzielnego miejsca spoczynku przeznaczonego wyłącznie dla dzieci oraz ewentualnie dla kobiet, które zmarły w czasie porodu lub połogu. Jaka z wymienionych sytuacji miała miejsce w Luzinie, wykażą dalsze, zaplanowane już badania.

Stanowisko 16, z którego dotąd znamy jedynie dwa groby, ma już inny charakter od opisanego wyżej, gdyż w grobie 1 w popielnicy 1 występują szczątki kostne mężczyzny, a w popielnicy 2 szczątki kobiety i dziecka. W grobie 2 zaś, liczącym 5 popielnic, pochowano dwie kobiety i czworo dzieci, przy czym w popielnicy 3 znajdowały się szczątki kostne dwóch niemowląt. W popielnicy 5 znajdowały się nieliczne kości z popielnicy 1 (tab. 1). Obydwa naczynia były uszkodzone.

Ogółem na obu stanowiskach ludności kultury łużyckiej w 18 popielnicach 7 grobów (kości z jednej popielnicy nie zachowały się) pochowano 22 osoby. Nie popełnimy dużego błędu, jeżeli uwzględnimy w ogólnym obliczeniu liczby osób zagubione szczątki z popielnicy 2 grobu 2 (stan. 11), które należały co najmniej do jednego dziecka, o czym świadczy znaleziony w popielnicy pierścionek o wymiarach dziecięcych. Możemy więc

Zbiorcze przedstawienie wyników

Kultura Okres	Stanowisko Nr inwentarza	Grób	Po- ciel- nica	Waga g	Barwa Stopień spalenia	Płeć	Wiek	Wzrost	Wskaź- niki: oczodołu, nosa	Wymiary wyr. kryk. szer./ grub.	Zmia- ny pato- lo- gicz- ne	Kości zwie- rzęce	Zabytki	Do- mieszki Układ szkielet.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Łużyc- ka Hall- statt C	II 1966/121	1	1	120	b-cz mierny	Dz	1,5-2	—	— —	—	—	—	—	—
		1	2	270	cz-ż-b słaby	Dz	4-5	—	— —	—	—	—	—	—
		1	3	350	ż-cz mierny	Dz	5-6	—	— —	—	—	—	—	—
		2	1	955	b-ż b.silny	K Dz	20-25 0	— —	— — — —	14/7 —	— —	— —	— —	— —
		2	2	kości nie zachowały się										—
		3	1	650	cz-ż b.słaby	Dz	8-10	—	— —	12/6	—	—	—	—
		3	2	175	cz-ż b.słaby	Dz	5-7	—	— —	—	—	—	—	—
		6	3	25	cz-b słaby	Dz	0,5	—	— —	—	—	—	—	—
		4	1	5	b-p mierny	Dz	1,5-2	—	— —	—	—	—	—	—
		11	1	470	ż-cz mierny	Dz	5-7	—	— —	8/7	—	—	bransoleta	—
	11 1967/5	7	2	225	b-ż-cz mierny	Dz	6-8	—	— —	13/5	—	—	—	—
		7	3	220	ż-cz mierny	Dz	9-11	—	— —	—	—	—	—	—
		7	3	220	ż-cz mierny	Dz	7-9	—	— —	—	—	—	—	—

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Łużyc- ka Hall- statt C	16 1969/3	1	1	1350	ż-cz mierny	M	50-55	167,7	— —	—	+	—	—	—
		1	2	1250	ż-p dobry	Dz	2-3	—	— —	—	—	—	—	+ z p. 1 M
		2	1	60	b-ż-cz mierny	K	22-25	158,2	73,1 56,9	15/7	—	—	—	—
		2	2	130	b-cz mierny	Dz	2-3	—	— —	—	—	—	—	—
		2	3	30	b b.silny	Dz	2-3	—	— —	—	—	—	—	—
		2	4	890	ż-cz mierny	K	30-35	—	— —	18/7	—	—	—	—
		2	5	1275	ż-cz mierny	K	30-35	152,8	— —	17/7	—	—	—	+ z p. 1 Dz
Łużycka Hall- statt C	13 1967/7	Lużne	—	110	ż-cz mieray	Dz	.	—	— —	—	—	—	—	—
						Dz	.	—	— —					—
Wschod- niopo- morska Wczesny i środko- wy okres lateński	6 1961/16	1	1	2200	b-ż-p silny	K	ca 25	155,6	75,5 —	—	—	+	—	+
		1	2-4	— kości nie zachowały się				ca 50 ca 2 0	— — —	21/8 — —	— + —	— + —	— — —	— + —
	8 1963/68	1		— kości nie zachowały się									kołczyk, paciorki	
	1968/42	2	1	675	b-ż b.silny	K	20-25	159,5	82,3 48,0	15/7	+	+	paciorek	— —
	10 1964/46	1	1	1140	b-ż b.silny	K	25-30	158,7	— —	—	+	—	cztery kołczyki	— +

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Wschod- niopo- morska Wczesny i środko- wy lateński		1	2	1575	ż-cz mierny	K	40-50	161,6	94,5 50,0	19/9	+	+	—	—
		1	3	175	b-ż b.silny	Dz	9-11	—	— —	18/8	—	—	—	—
	10 a 1968/47	1	1	875	ż-cz-p mierny	K	30	—	— —	—	+	—	—	+ z p. 2 M
						M	30	168,0	— —	—	+		6 kóiek	—
		1	2	1200	b-cz mierny	K	ca 25	155,4	— —	20/6	—	+	brązowych,	+ z p. 1 K
						K	?	—	— —	—	—		blaszka	
						M	55-60	169,6	— —	—	+		brązowa	
						Dz	1,5-2	—	— —	—	—		kolczyk,	
		2	1	925	b-p silny	Dz	.	—	— —	—	—		paciorki,	+ z p. 2 M
						K	.	154,2	84,2 43,0	—	+	—	2 kółko żel.,	z p. 3 Dz
						M	50-60	—	— —	—	—		2 brązowe	—
		2	2	1175	ż-p silny	M	50-60	167,7	80,0 48,8	19/9	+	+	kółko	+ z p. 1 K
													z brązu,	4 z p. 4 K
													kolczyk	—
	10 b 1966/140	2	3	110	b-cz mierny	Dz	5-6	—	— —	—	—	+	—	—
						K	17-20	159,5	— —	14/7	—	—	—	—
		2	4	1525	b-ż b.silny	K	35-45	—	— —	—	—	—	—	—
													ozdoby	—
													brązowe?	—
	10 b 1966/140	1	1	1410	b-ż-cz mierny	K	ok. 25	155,6	— 41,5	17/8	—	—	—	—
						Dz	1-2	—	— —	—	—	—	—	—

Objaśnienia:

b — biały
cz — czarny
fr. — fragment

ż — żółty
Dz — dziecko
K — kobieta

M — męczyzna
+ zjawisko występuje
— zjawisko nie występuje

. — brak informacji
z p. — z popielnicy
p — popielaty

Tabela 2

Wymieralność w poszczególnych kategoriach wieku

Kategorie wieku		Kobiety		Mężczyźni		Całość	
		N	%	N	%	N	%
infans I	0—7					13	59,1
infans II	8—14					4	18,2
iuvenis	15—20	—	—	—	—	—	—
adultus	21—35	4	18,2	—	—	4	18,2
maturus	36—60	—	—	1	4,6	1	4,6
senilis	61—x	—	—	—	—	—	—
		4	18,2	1	1,6	22	100,0

Tabela 3

Wymieralność w poszczególnych kategoriach wieku

Kategorie wieku		Kobiety		Mężczyźni		Całość	
		N	%	N	%	N	%
infans I	0—7					5	29,4
infans II	8—14					1	5,9
iuvenis	15—20	1	5,9	—	—	1	5,9
adultus	21—35	5	29,4	—	—	5	29,4
maturus	36—60	2	11,9	3	17,7	5	29,4
senilis	61—x	—	—	—	—	—	—
		8	47,2	3	17,7	17	100,0

mówić o 19 popielnicach i 23 osobach w nich pochowanych. Większość, bo aż 18 pochówków, było dziecięcych (78,3%), 4 kobiece (17,4%) i 1 męski (4,3%). W tabeli II zestawiono liczby bezwzględne i stosunkowe umieralności badanych w poszczególnych kategoriach wieku. Jak wynika z tabeli, większość dzieci (trzynaścioro) zmarło w wieku 0—7 lat, co stanowi 59,1%, czworo w wieku 8—14 lat (18,2%), wieku jednego dziecka nie ustalono; kobiety zmarły w wieku 21—35 lat (18,2%). Jedyne mężczyzna zmarł w wieku 50—60 lat (4,6%). Średnia wieku dla kobiet wynosiła 27,5 lat, dla mężczyzn 55 i dla dzieci 2,5 lat, dla całości zaś 10,5 lat. Oczywiście dane te są zniekształcone specyfiką pochówków na stanowisku 11 — pochówki dzieci.

Zasługuje na podkreślenie to, że młode 20—25-letnie kobiety chowano

razem z dziećmi, starsze zaś 30—35-letnie w osobnych popielnicach. Inną interesującą właściwością jest brak w grobach ludności kultury łużyckiej w Luzinie domieszek kości zwierzęcych. Zastanawiający się również brak nawet śladów zabytków na stanowisku 16 w porównaniu ze znaczną ich liczbą (w 7 na 12 przypadków) na stanowisku 11. Być może, że stanowisko 16 było miejscem spoczynku przeznaczonym dla uboższej części danej społeczności. Może istniały w Luzinie nie tylko wydzielone części cmentarzysk czy w ogóle osobne cmentarzyska dla poszczególnych grup wieku, lecz również odrębne dla biednych i zamożnych. Na ten temat zapewne w sposób bardziej wyczerpujący wypowie się archeolog.

Stosunkowo dobry stan zachowania szczątków kostnych pozwolił na obliczenie wzrostu mężczyzny, który wynosił 167,7 cm, oraz dwóch kobiet, dla których średnia wzrostu wynosiła 155,5 cm. Poza tym w jednym wypadku odtworzono wycinek części twarzowej czaszki. Z otrzymanych wymiarów obliczono wskaźnik oczodołu i nosa. Obydwa wskaźniki są niskie. Kobieta, dla której je obliczono miała niskie oczodoły i szeroki nos. Można by więc na podstawie tych dwóch wskaźników bardzo istotnych w typologii rasowej przyjąć, że reprezentowała ona typ laponoidalny.

Zmiany patologiczne w postaci wyrośli kostnych, występujące na kręgosłupie, stwierdzono jedynie u mężczyzny. W znacznej większości (w 15 wypadkach na 17) kości były nie najlepiej spalone.

Na pięciu stanowiskach ludności kultury wschodniopomorskiej datowanych na wczesny i środkowy okres lateński odkryto 7 grobów. Zachowało się z nich 15 popielnic; z grobu 1 stanowiska 8 nie zachowało się żadne naczynie. Kości zbadano z 13 popielnic, z pozostałych dwóch bowiem nie zachowały się. W 13 zbadanych popielnicach były złożone szczątki kostne 19 osób. Jeżeli do wymienionych 19 osób dodamy dwie ze stanowiska 13 (1967/7) datowanego na Hallstatt C, którego przynależność kulturowa nie jest całkowicie pewna, oraz po jednej osobie z trzech popielnic ze stanowiska 6, z którego są tylko popielnice, liczba osób wzrośnie do 24. Zbadane szczątki kostne 21 osób należały do dziesięciu kobiet (47,6%), trzech mężczyzn (14,3%), sześciorga dzieci (28,9%) i dwóch osób dorosłych, których płci nie udało się określić (9,5%). Przeciętny wiek przeżycia badanych w poszczególnych kategoriach przedstawiono w tabeli 3. Nie uwzględniono w niej dwóch osób dorosłych oraz dwóch kobiet, których wieku nie ustalono.

Średnia przeżycia kobiet wynosiła 28,6 lat, mężczyzn 56 lat, dzieci 3,5, wszystkich zaś zbadanych 24,2 lata. Największa śmiertelność przypadała na wczesny okres dzieciństwa (infans I) — aż 29,4% i na wiek dojrzały (29,4%) oraz dorosły (29,42%); przy czym większość kobiet

zmarła w wieku 21—35 lat, trzech zaś mężczyźni w wieku około 50—60 lat.

Na stanowisku 10a w grobie 1 w obu popielnicach oraz w grobie 2 w popielnicy 1 i 2 kości były przemieszane, czyli, że w wymienionych naczyniach znajdowały się domieszki kości osób, których większość szczątków złożono do innej popielnicy. W trzech popielnicach (stan. 10a, grób 1, popielnica 2; grób 2, popielnica 4, i stan. 10b, grób 1, popielnica 1) pochówki były podwójne, w jednej (stan. 6, popielnica 1) poczwórny.

W czterech popielnicach według relacji archeologów kości były ułożone w anatomicznym porządku (tab. 1).

W sześciu popielnicach, prawie w połowie wypadków, wśród kości ludzkich znajdowały się kości małych zwierząt.

Zmiany patologiczne zaobserwowane u trzech mężczyzn w postaci wyrośli kostnych na kręgosłupie i kości śródstopia oraz spłaszczenia kręgów. Zmiany chorobowe występowały też u trzech kobiet. U jednej stwierdzono spłaszczenie kości skokowej, u drugiej zgrubiałą przegrodę zatoki klinowej oraz spłaszczenie kręgów, u trzeciej zaś tylko spłaszczenie kręgów lędźwiowych.

Na ogół spalone szczątki kostne były dobrze zachowane, w związku z czym możliwe było określenie wzrostu dwóch mężczyzn, który średnio wynosił 164,6 cm, oraz ośmiu kobiet, dla których średnia ta wynosiła 157,5 cm. Poza tym zrekonstruowano fragmenty części twarzowej czaszki u pięciu osób. U jednego mężczyzny i jednej kobiety oczodoły były średnio wysokie, nosy zaś średnio szerokie, u drugiej kobiety oczodoły były wysokie, nos średnioszeroki, u trzeciej nos był wąski (oczodołu nie udało się odtworzyć) i u czwartej oczodoły były niskie (nosa nie udało się zrekonstruować).

Liczba kości na wszystkich stanowiskach była bardzo zmienna. Wobec tego, że w kilku wypadkach kości były przemieszane w wyniku złego stanu popielnic czy też zbierania kości przez amatorów, nie możemy wyprowadzić wniosków co do wieku i płci w zależności od ciężaru kości.

Interesująco natomiast przedstawia się zagadnienie zbierania szczątków kostnych ze stosu. Jak widać ze szczegółowego opisu materiału, zarówno na stanowisku kultury łużyckiej, jak i wschodniopomorskiej kości zbierano bardzo starannie. Występowanie w większości popielnic drobnych kości rąk i stóp, nawet trzeschkowatych, jest dostatecznym tego dowodem. Dużą troskliwość widzimy w zbieraniu szczątków szkieletów dzieci. Śmiało zatem można twierdzić, że kości zbierano i składano do popielnic z wielką starannością, tylko bowiem w nielicznych wypadkach kości były niekompletne lub bardzo drobno połamane, jak na przy-

kład w dwóch czy nawet w czterech fragmentach części skaliste kości skroniowych. Brak kości rąk, stóp czy innych w niektórych popielnicach stwierdzono w materiałach pochodzących ze zniszczonych naczyń; mogły więc one zaginać w czasie eksploracji grobu.

Należy jeszcze dodać, że szczątki kostne pochodzące z grobów ludności kultury wschodniopomorskiej były bardziej spalone niż znalezione w grobach ludności kultury łużyckiej.

BONE MATERIALS FROM CREMATORY GRAVES AT LUZINO, WEJHEROWO DISTRICT

(Summary)

The material originates from eight sites more or less scattered over an area of about 4.5 sqkm., discovered during salvage research at Luzino, Wejherowo district.

Sites 11 and 16, dated as the Early Iron Age Hallstatt C, belonged to Lusatian Culture peoples. Sites 6, 8, 10, 10a and 10b originating from the early and middle La Tène Period, belonged to East Pomeranian Culture peoples. It has not yet been established to which culture site 13 dated as Hallstatt C belongs.

Altogether 14 graves and one loose finding were discovered on eight sites. Most of the graves contained from two to five cinerary urns, grave 4 on site 11 (1966/121) being the only individual grave. Bones were preserved in 37 vessels and belonged to 41 persons. If we take into account the bones found loose and one person for each of the urns from which the bones were lost, the number increases to 48.

Of the 43 persons (41 from urns and 2 from the loose bones) the remains of which were examined, 14 were women, 4 men, 23 children and 2 adults whose sex it was impossible to determine.

The average age of the men was 55, the women 28, the children about 3. The majority of the women — 9 — died between the ages of 21 — 35, one 17 — 20, and two between 35 and 50. Most of the children — 18 — died in early childhood, half of them at the age of up to 2.

Important differences were also noted between the two Lusatian Culture sites. For instance, site 11 contained bone remains of children and only one 20—25-year old woman buried together with a new-born child in one urn. Most probably we have to deal here, with a special place designed solely for burials of children or women who died in childbirth. The graves are mixed on site 16. The other difference in the two sites is that there are no relics in site 16, which suggests the existence of separate burial places for rich and poor.

Graves are mixed on the East Pomeranian Culture sites.

Individual, double and quadruple burials are met in both cultures from the Luzino region. The bones were well preserved on all sites, which enabled the calculating of the height of three men, their average height being 168.3 cm., and the women, whose average height was 157.1 cm. The facial parts of seven persons were also reconstructed. Medium high orbits and medium-wide noses predominated. Low orbits, ind. 73.1 and the wide nose, ind. 56.9 of one woman is characteristic for the Lapponoid element. Both indices for two persons, a man and a woman, were average. The orbits of one woman are high — index 94.5, the nose medium

wide — ind. 50.0; the orbits of a second woman are medium high — ind. 84.2, and the nose narrow — ind. 43.0. Apart from these, there were bones of women with narrow noses — ind. 41.5 where it was impossible to reconstruct the orbits; there were also low orbits — ind. 75.0, among women where it was impossible to reconstruct the nose.

It was noted that the bone relics had been very carefully collected in almost all cases on the sites, those belonging to children also. This is shown by the numerous fragments of all parts of the skeleton, including such very small bones as those of hands and feet.

Pathological changes mostly occurred in the region of the spine in older persons. There were, however, a couple of cases where there was a certain degree of "wear" of vertebrae consisting of a lowering of the shafts especially in their foremost section.

Considerable differences between the burials of peoples of the Lusatian and East Pomeranian Cultures were noted in Luzino, Wejherowo district, as in the former, no animal bones were found in the graves and the bones were not burned so well.

It should also be added that according to archeologists, the bone remains in four urns from East Pomeranian Culture sites were arranged in anatomical order,